

RÁLÁTÁS

ZSÁKAI HELYTÖRTÉNETI – HONISMERETI, KULTURÁLIS TÁJÉKOZTATÓ

Évente négy számban jelenik meg. ISSN 1585-8677

Szerkeszti: Dankó Imre

Szerkesztőség: Művelődési Ház és Könyvtár. Zsáka, Rhédey Kastély.

VII. évfolyam, 3. szám – 2006. harmadik negyedév

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Anyagi kultúra az időben

Az anyagi kultúra fogalmának számos értelmezése ismeretes a vele foglalkozó diszciplínákban. A Magyar Néprajzi Lexikon definíciója szerint „a népi műveltség tárgyainak és eszközeinek, a hozzájuk kapcsolódó életmódnak, termelési tapasztalatoknak és használati hagyományoknak az összessége”.¹ A gazdaságtörténet – s még szűkebben: a piac – felől közelítő Fernand Braudel „civilisation materielle” fogalma ennél ködösebb és általánosabb: „a piac alatt egy olyan zóna terül el, amely elégséges történeti dokumentáció hiányában gyakran nehezen figyelhető meg; egy olyan elemi alaptevékenység, amellyel mindenütt találkozunk, és amelynek terjedelme egyszerűen fantasztikus. Ezt a talaj menti vastag övezetet neveztem el jobb híján anyagi létnek, anyagi kultúrának.”² Ehhez az idézethez hozzá kell fűzni két rövid megjegyzést: 1./ Az anyagi kultúrának nevezett „piac alatti zóna” nem a piac tartozéka, de egyidős a szerszámot készítő emberiséggel, mint azt az ősrégészet és az általános etnológia már régen bizonyította.³

Meg kell azt is jegyezni, hogy az anyagi kultúra elnevezés nem Braudeltől, s nem az 1950-es évekből származik. Ő előtte a francia etnológia már régen használta (pl. Leroi-Gourhan), sőt a közép-európai régészeti, etnológiai, történeti kutatások terminológiájában is bevett fogalom volt. A magyarban és a lengyelben német minta, a Sachkultur, a materielle Kultur kifejezés nyomán az 1920-1930-as évek fordulóján kezdett elterjedni a tárgyi kultúra szinonimájaként.⁴

Az 1940-1950-es években az anyagi kultúra történetének vizsgálatára Magyarországon projektek, munkaközösségek szerveződtek, Lengyelországban akadémiai intézetek és folyóiratok jöttek létre. Említhető a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 1951-ben alakult „Anyagi kultúra a XV. században” elnevezésű projekt és munkaközösség, Lengyelországban az 1953-ban indult új folyóirat „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” néven. Mindkettő az anyagi kultúra történetének feltárását, archivális történeti források elemzését, régészeti, néprajzi, ikonográfiai, művelődés- és művészettörténeti eredmények publikálását szolgálta.⁵

Az anyagi kultúra kifejezés nyilván nem pontos szinonimája a tárgyi kultúra (Sachkultur) fogalmának, minthogy szélesebb annál, s nem csupán a tárgyak, eszközök világát öleli fel, hanem a gazdasági (termelési és fogyasztási) viszonyok összességét. A magyar szaknyelvben az 1950-es évek óta inkább a Material Culture használatos, míg a német továbbra is ragaszkodott a Sachkultur szóhoz, s használja a Realienkunde kifejezést is. Az Osztrák Tudományos Akadémia 1968-ban Kremsben alapította meg az Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreich-t, melynek nemzetközi gyűjte-

ményes kötete 1980-ban *Europäische Sachkultur des Mittelalters* címen jelent meg.⁶ Német és francia nyelvterületen a *Völkerkunde* és *General ethnologie* értelemben vett ethnography azon ágát, amely a tárgyakkal, a kultúra objektumaival és azok készítésének technológiájával foglalkozik, régtől és ma is gyakran nevezik *ergológának*. Ez azt vizsgálja, hogy a természeti népek hogyan teremtik meg anyagi kultúrájukat. Az ergológus olykor figyelemmel van a tárgyakhoz kapcsolódó szokásokra, a kultikus, mágikus és szimbolikus vonatkozásokra is a gazdasági, kereskedelmi stb. funkciók mellett.⁷

A kulturális evolúció kezdeti fokán álló (megrekedt) társadalmakat többnyire a kultúra aszimmetriája jellemezte. Miközben szájhagyomány útján teremtett folklórjukat mítoszok garmadája, társadalmi életüket gondosan kimódolt rokonsági rendszerek és az ősök sok-sok nemzedékének emlékezetben tartása jellemzi, anyagi kultúrájuk fejletlen, tárgyi ellátottságuk szegényes maradt, felfedezésük idején is kőkorszaki színvonalon állt (pl. Ausztrália vagy Új-Guinea őslakói). Nem csoda, ha a Trobriand szigetére internált *Bronislaw Malinowski* vagy az Amazonas trópusi őserdeiben terepmunkát végző *Claude Lévi-Strauss* a társadalmi szokások, a mítoszok leírásában, elemző értelmezésében kereste kutatása tárgyát és nem a szegényes anyagi műveltségben.

Részint erre a körülményre vezethető vissza, hogy a modern brit szociálanropológia és az amerikai kulturális antropológia kevés figyelmet fordított az anyagi kultúrára. Amikor a kulturális antropológia képviselői – számosabban az 1950-es évektől fogva – az európai terepen is megjelentek és ír, török, szerb, olasz, német stb. falvokról monográfiákat adtak ki, könyveikben a tárgyfotók legfeljebb illusztrációként, a *couleur locale* jelzéseként jelentek meg.

Az utóbbi két évtized az európai etnológiában és a világ kulturális antropológiájában is a tárgyak, a gyűjtemények és a múzeumok felértékelődését hozta magával. Jelzi ezt az *Arjun Appadurai* által szerkesztett tanulmánykötet, a „tárgyak társadalmi élete” fogadtatása,⁸ az anyagi kultúra és a tárgyi világ kutatásának új angol nyelvű folyóirata (*Journal of Material Culture*, *Walter-Kluwer* 1996–) és az anyagi kultúra vizsgálatának szentelt folyóirat-számok megszorodása. (Lásd pl. az *Ethnologia Fennica* 1998. évi számát, az *Ethnologie française* „Culture matérielle et modernité” című összeállítását, *Pais* 1996,1. Említhető a dán *Ethnos* és a bécsi *Archiv für Völkerkunde* anyagi kultúra különszáma is.) Orvar Löfgren a posztmodern világ tárgyböszséggel jellemezhető *konzum kultúrája* és a világban terjeszkedő *fogyasztói társadalom* iránti érdeklődésre vezeti vissza az anyagi kultúra kutatása felé forduló figyelmet.⁹ Itt kell megjegyezni, hogy a fogyasztás, a konzumkultúra néprajzi vizsgálatának lehetőségeiről és feladatairól először a magyar származású *Szabó Máttyás* közölt tanulmányt az 1970-es években.¹⁰

Az 1960-as évek óta – a fogyasztói társadalom megjelenésével párhuzamosan – kialakult a „tárgyak elmélete”, a múzeumi tudományszakok új tárgyszemlélete is.¹¹ A tárgyszociológiai megközelítés a régészetben és a művészettörténetben is megjelent. Korunkban a nagy áruházak és láncolatok árukínálata – akár 150-300 ezer áruféleséggel, vonalkódos cikkszámokkal, komputerizált nyilván tartással – az emberi kultúra újabb aszimmetriájára figyelmeztet, de ezúttal a tárgyak beláthatatlan „vegetációja”, végtelen „burjánzása” okozza az aszimmetriát, s jelzi a modern világ eldologiasodását. Kínálkozik a kérdés: ehhez képest vajon sok vagy kevés a budapesti Néprajzi Múzeum kb. 250 ezer tárgyat magába foglaló gyűjteménye. Vajon mi lehet a megőrzött tárgykollekciók értéke? Mi lehet a szerepe Magyarország és mindazon népek kulturális örökségében, ahonnan a tárgyak származnak? Ezek a kérdések azonban megválaszolhatatlanok. Csak azt tudhatjuk biztosan, hogy a néprajzi gyűjtemények – más közgyűjteményekkel együtt – a múlttól vallanak, a társadalom és a kultúra történetének egy-egy apró szeletét illusztrálják.

Az utóbbi évtizedekben gyakran találoztunk a tárgytörténeti kutatások és a társadalmi szempontú megközelítések hamis szembeállításával. Egyes kutatók az előbbit korszerűtlennek, az utóbbit modernnek kívánják beállítani. A valóságban a tárgytörténeti és a tárgyszociológiai vizsgálatok, a két módszer és szempontrendszer jól kiegészíti egymást. Magyarországon a tárgyszociológiai irányzatot a 20. század második felében Fél Edit és Hofer Tamás munkássága képviselte igen markánsan. Ez a társadalmi szempontú megközelítés olyan eredményeket hozott, mint a „*Geräte der átányer Bauern*”

(1974), továbbá a budapesti Néprajzi Múzeum ún. „Átány gyűjteménye”. Egyetlen falu teljes tárgypopulációját öleli fel az 1950-es években kialakult múzeumi kollekciónak, s az azt részletesen dokumentáló kötet. A tárgyszociológiai megközelítés kiterjed a „tárgyak életére”, funkcióváltozásaira, használatának minden módozatára, egy-egy személy, egy-egy háztartás, paraszti gazdaság, kézműves műhely teljes tárgykészletére, összes szerszámára. Az említett tárgymonográfia az Átány falu paraszti társadalmáról és az annak életét szabályozó háztartási, gazdálkodási hagyományokat összefoglaló monográfiával együtt ad teljes képet az egyén és a falusi közösség életéről a 20. század első felében.¹² Mára azonban már Fél Edit és Hofer Tamás átányi vizsgálata is „tárgytörténetivé” vált, holott az 1950-es években célzottan ún. „jelenvizsgálat”-nak indult.

A tárgytörténet feltárásában érintett diszciplínák, s köztük az európai etnológia, az 1930–40-es évek óta számos olyan forráscsoportot vizsgál, melynek alapján lehetővé vált egyes tárgyszociológiai szempontok érvényesítése is. Elsősorban az inventáriumok adnak lehetőséget egyes háztartások és gazdasági üzemek tárgyi ellátottságának vizsgálatára, tárgypopulációk és tárgy-együttesek elemzésére. Nagyszámú forrás összefüggő adatsorai esetén lehetőség nyílik a mennyiségek kvantitatív módszerű kiértékelésére, matematikai-statisztikai elemzésére, a mennyiségek grafikai ábrázolására, a történeti folyamatok grafikai ábrázolására is. Erre az 1970-es évek elején történtek az első kísérletek az európai etnológiában. *Helmut Cox* és *Matti Sarmela* kezdeményezései (1972)¹³ azonban sokáig követők nélkül maradtak. Később *Günter Wiegelmann* tanulmánya Északnyugat-Németország falusi kultúrájának innovációs szakaszairól 1976-ban volt az első olyan néprajzi munka, amely a kvantifikációs módszert következetesen alkalmazta. Bár szűk forrásanyagra támaszkodhatott csupán, igen fontos hipotézist állíthatott fel a rurális tárgyi kultúrában jelentkező innovációs folyamatokról és megújulási hullámokról.¹⁴

A városi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségeit és határait *Ruth-E. Mohrmann* kutatásai mutatták meg észak-német városok 17. századi lakáskultúrájának példáján. Adatok tömegét nyújtó forráscsoportjai voltak a számadáskönyvek, az inventáriumok (hagyatéki leltárak) és a szabálysértési jegyzőkönyvek. Ezek megmutatták a tárgyi ellátottság rendi, társadalmi tagozódás szerinti különbségeit, a szociokulturális tagozódást magát, az újítások megjelenését és a városi (polgári) lakáskultúra kisugárzását, terjedését a falvak irányában.¹⁵

A budapesti Néprajzi Múzeum etnológusai az 1950-es évek elejétől nagy figyelmet szenteltek a datált tárgyak, az évszámok kerámiák, bútorok, textíliák stb. gyűjtésének és elemzésének. [A direct way to the understanding of historical changes is presented by artifacts marked with dates. Numerous examples for this type of research may be found in the publications of Klára Csilléry on the modern history of interior decoration and furniture.](#)¹⁶

[In the 'first half of the 20th century the morphological approach prevailed in most disciplines dealing with history of artefacts \(archeology, ethnology, history of technology\). The cultural history school attached excessive, sometimes exclusive importance to the criteria of form and to the history of the artefact itself. However, there is still no comprehensive typology for many groups of artefacts. In the prehistory and early periods of the history the path to the history of artefacts leads through identification of the typological order and classification of artefacts belonging to traditional culture.](#)

[The hopes attached to the typology of artefacts at times proved to be excessive. Already in 1906 Zsigmond Bátky warned that artefacts can rarely be associated exclusively with particular ethnic groups.](#)

„A kultúra azonban, amint kiderült, nincs népekhez kötve, hanem egyes kisugárzó pontokból más népekhez is áttérjed s a népek az emberi művelődés egyes fázisainak csak időleges hordozói s így szükséges, hogy a további gyűjtés és búvárkodás e kultúráknak történeti irányban való mélyítésére helyeztessék.”¹⁷ Ugyanott Bátky azt is fejtegeti, hogy a ma még néprajzinak nevezett múzeumokból – más gyűjtemények bevonásával – olyan múzeum fog kialakulni, mely „az egész emberiség művelődését fogja illusztrálni a maga természetes fejlődésében, egyszóval általános művelődéstörténeti múzeummal lesz.” A néprajzi múzeumok Bátky felfogása szerint „az emberiség kultúravagyonát” gyűjtik egybe.

[In the 1960-70s some researchers wanted to banish the typology of artefacts from the working me-](#)

thods used by European ethnology. Német és skandináv szakmai vitákban még a néprajzi tárgyak és gyűjtemények értelmét is megkérdőjelezték egyesek, akik az anyagi kultúra néprajzi kutatását teljes egészében feleslegesnek nyilvánították. A Deutsche Gesellschaft für Volkskunde 1969. évi közgyűlésén Detmold városában két előadó is kifogásolta a német néprajz „kánonját” és oktalan múlt felé fordulását. Elhangzott, hogy „A gyermekes és oktalan szokások tanulmányozása; a házról és udvarról, szoknyáról, konyháról és pincéről szóló tanulmányok értéktelenek tekinthetők.” A klasszikus Volkskunde tematikáját többen irrelevánsnak nyilvánították, helyette több elméletet, több politikumot kívántak és a „mai társadalom” tanulmányozását. Ezeknek a vitáknak a talaján alakult ki az „empirikus kultúratudományak” nevezett irányzat, melynek egyik forrásvidéke a frankfurti filozófiai iskolában jelölhető meg.

Az 1950-60-as években új igények fogalmazódtak meg a néprajzi gyűjteményekkel és tárgyvizsgálatokkal kapcsolatban. A mezőgazdasági munkaeszközök kutatásának nemzetközi koordinálására két rivalizáló bizottság is alakult. Egyik a CIAP által 1955-ben, Koppenhágában létrehozott *Állandó Bizottság*, s az Axel Steensberg vezetésével működő *Nemzetközi Titkárság* volt. Ez adta ki 1966 óta a *Tools and Tillage* c. periodikát. Ezen kívül is számos kérdőívet, jelentős tanulmánykötetet publikált. A másik koordinációs szervezet a SIEF által 1965-ben elhatározott és a berlini *Wolfgang Jacobeit* vezetésével felállított szerv volt (az Európai Mezőgazdaság Történetét és Fejlődését Vizsgáló Etnológiai Bizottság). Akkoriban jött létre az ICOM részeként az AIMA, teljes nevén a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Társasága is.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1962-ben kezdte el Budapesten egy *Mezőgazdasági Munkaeszköztörténeti Archivum* kialakítását. Ez a *Balassa Iván* vezetésével létrejött gyűjtemény nem a tárgyak, hanem a hozzájuk kapcsolódó ábrázolások (festmények, rajzok, metszetek, pecsétek, címerek, faragások stb.) és az őket kiegészítő írásos információk összegyűjtését, rendszerezését tűzte célul. Tíz év alatt több mint 70 ezer karton készült el a hozzájuk tartozó fényképekkel együtt.¹⁸ Ez a gyűjtemény ma is kutatható, de lényegében kiaknázatlan, alig akad látogatója.

In the 1960s it also became clear that the archaic artefact types of modern age cannot be used to throw light on the history of peoples in prehistoric ages. As Kustaa Vilksuna pointed at the common origin of the culture of different Finno-Ugrian peoples cannot be demonstrated on the basis of ethnological facts. Even in the case of two peoples as close to one another as the Finnish and the Estonian, it must be pointed out that their culture is of a comparatively dissimilar nature. It is rather difficult, for instance, to find anything in the material culture of the Mordvines, that is a specific, common particularity of Finno-Ugrian peoples. „The ethnologist cannot compare with each other the respective cultures of separate areas of different social groups, or else he would find himself moving in two different dimensions.”¹⁹

Nevertheless Knut Kolsrud was not alone in 1973 with the opinion that investigations into artefacts are one of the guarantees for the identity of ethnology. ²⁰ The „silent artefacts” can contribute to a knowledge of past historical ages. Consequently it is unnecessary and even harmful to oppose investigations into the history of artefacts against into the sociology of artefacts. A tárgyak megszólltatásához azonban a régészettel összekapcsolt sorozatokon túlmenően sokkal több filológia és ikonográfia szükséges annál, amit a magyar Herman Ottó, Jankó János és a finn U. T. Sirelius és Ilmari Manninen ismerhetett.

Jegyzetek

1. *Magyar Néprajzi Lexikon I.* Budapest, 1977. 108.
2. BRAUDEL, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század* (Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV–XVIII siècle). Budapest, 1985. 14.
3. Lásd pl. CHILDE, Gordon: *Man Makes Himself* (1936); CHILDE, Gordon: *The Danube in Pre-history* (1929), CHILDE, Gordon: *What happened in history?* (1942); CLARK, Graham: *From Savagery to Civilization* (1946); BIRKET-SMITH, Kaj: *The Path of Culture. A General Ethnology* (1965). Eredeti dán kiadásban: *Kulturens Veje I–II*. Köbenhavn, 1941–1942.

4. Lásd pl. MOSZYŃSKI, Kazimierz: *Kultúra ludowa słowian. Tom I. Kultúra materialna*. Kraków, 1929. VISKI Károly: Tájékoztató. In: *A magyarság néprajza I*. Budapest, 1933. 18.
5. TÁLASI, István: Die materielle Kultur des ungarisches Volkes in Europa. In: *Europa et Hungaria*. Budapest, 1965.
6. Ö. A. W. *Phil. hist. Klasse*. Sitzungberichte, Bd. 374. Wien, 1980.
7. Számos példa van arra, hogy archeológiai tárgycsoportok alapján kívánják megrajzolni az őstörténet kultúrszait, kultikus, mágikus cselekményeit és hiedelmeit. Lásd pl. LEROI-GOURHAN, André: *Les religions de la préhistoire. Paléolithique*. Paris, 1964.
8. APPADURAI, Arjun (ed.): *The Social Life of Things*. Cambridge, 1986.
9. LÖFGREN, Orvar: *Le retour des objets? L'étude de la culture matérielle dans l'ethnologie suédoise*. Ethnologie française XXVI. 1. 1996. 140–150; LÖFGREN, Orvar: *Scenes from a Troubled Marriage. Swedish Ethnology and Material Culture Studies*. Journal of Material Culture. Vol. 2. 1997. 95–113.
10. SZABÓ, Mátyás: *The Use and Consumption of Things*. Ethnologia Scandinavica 1979. 107–115.
11. HOFER Tamás: *A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgygyűttesek néprajzi elemzése* (To the „Theory of objects. The Anthropological Analysis of Utensils and Groups of Objects). Népi kultúra – népi társadalom XIII. Budapest, 1983. 39–63.
12. Fél, Edit - Hofer, Tamás: *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. Chicago - Budapest, 1969; Fél, Edit - Hofer, Tamás: *Bauerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt*. Göttingen, 1972.
13. Cox, Helmut: *Elektronische Datenverarbeitung in der thematischen Kartographie*. Ethnologia Europaea VI. (1972) 108-127; Sarmela, Matti: *Die Anwendung quantitativer Methoden auf das Archivmaterial der Ethnologie Europas*. Ethnologia Europaea VI. (1972) 5-55.
14. Wiegelmann, Günter: *Novationsphasen der landlichen Sachkultur Nordwestdeuschlands seit 1500*. Zeitschrift für Volkskunde 72. (1976) 177-200.
15. Mohrmann, Ruth-E.: *Archivalische Quellen zur Sachkultur*. In: Wiegelmann, Günter (Hg.): *Geschichte der Alltagskultur*. Milnster 1980. 69-86. Mohrmann, Ruth-E.: *A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai. (Prospects and limitatiton of quantitative analysis in historical studies of urban popular culture.)* Ethnographia 94. (1984) 429-443.
16. Csilléry, K. Klára: *Statistische Untersuchungen zur Geschichte der volkstümlichen Möbel Ungarns*. Ethnologia Europaea XI. 1980. 55-75.; Csilléry, K. Klára: *Statisztikai vizsgálatok a magyar népi bútorok történetéhez*. Ház és Ember 3. Szentendre, 1985. 183-200.
17. Bátky, Zsigmond: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére (Wegweiser zur Organisierung von Ethnographischen Museen)*. Budapest, 1906. 5
18. Balassa Iván: *Gondolatok a munkaeszközök történetének kutatásáról (Thoughts about the research into the history of working tools. The Working-Tool Archives of the Hungarian Agericultural Museum is ten years old)*. Ethnographia 83 (1972) 584-589; Balassa, Iván: *A munkaeszköz-kutatás elvi és módszertani kérdései (Prinzipielle und methodologische Probleme der Gerateforschung)*. Ethnographia 90. (1979) 1-14; Balassa, Iván: *A Mezőgazdasági Munkaeszközök Történetét kutató NemzetkSzi Titkárság 25 éves munkája (25 years of the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements)*. Ethnographia 92 (1981) 592-595.
19. Vilkuna, Kustaa: *A finnugor etnológia mai helyzete (The Actual Situation of Finno-Ugrian Ethnology)*. Műveltség és Hagyomány (Studia Ethnologica Hungariae...) VI. Budapest, 1964. 16-17.
20. Kolsrud, Knut: *Nord Nytt* 1973. Number 1-2. Idézi Hofer, Tamás: *A „tárgyak elméleté”-hez. (To the „Theory of Objects”. The Anthrpological Analysis of Utensils and Groups of Objects)*. Népi kultúra - népi társadalom XIII. Budapest, 1983. 39.

SIMONCSICS PÉTER

Hajdú Péter emlékezete

A jelenség, akit Hajdú Péter néven ismertünk, a mindenségnek abba a dimenziójába távolodott el, ahol nem szokás – mert nem lehet – mérni sem időt, sem teret. Hajdú Péternek ezt az időtlenség és megfoghatatlanság dimenziójából reánk áradó örökségét próbálom meg leltárba venni a mi időnk és terünk mértéke szerint tudván, hogy ami az én inventáriumomból kimarad, a dolog természete szerint több lesz annál, mint ami belekerül. Éppen ezért biztos vagyok abban, hogy idő haladtával ennek az

örökségnek újabb és újabb rétegei kerülnek majd elő, hogy hasznára legyenek életnek és irodalomnak, tudománynak és iskolának.

Az Eötvös-Collegium tagja

Pályatereim, avagy: A nyelvészetről – VxSg1-ban című interjú-életrajzában (Sz.Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós (szerkesztők) 1991) írja Hajdú Péter, hogy „[az Eötvös-Collegiumban] eltöltött évekre felhőtlen boldogsággal emlékszem vissza”, s ennek okát is megadja: „[A]z igazi kollégiumi képzés az önálló, folyamatos munkára épült. Megkezdődtek a tényleges órák, jobbára csak ezekre jártunk, az egyetemre alig, hiszen elég sok feladatot kaptunk, s néha éjjel-nappal a könyvtárban szorgoskodtunk, hogy a heti penzumot elvégezzük. A filológiába Hadrovics László és Mollay Károly vezetett be, finnre és finnugorra Lakó György és Lauri Kettunen (utóbbi hamarosan a IV. évek óráira tett át), magyar irodalomból Keresztury Dezső, németből Pukánszky Béla órái voltak magas színvonalúak. Tanultunk persze mást is. Művészettörténetet (Dercsényi Dezső), filozófiát (Mátrai László), idegen nyelveket, én angolt és franciát a sötétbőrű, indiai származású alacsony kis M. René Bonnerjea-tól [...]. A német gyakorlati órákat pedig egy derék kis osztrák, dr. Ernst Häckel [...] adta, 44-ben már NSDAP jelvényt viselt a hajtókéjén, holott nem volt náci. Gondoltak lelki üdvünkre és testi épségünkre (előbbiről Dezséri lelkész úr gondoskodott, utóbbiról egy jeles tornatanár és edző – nevét elfelejtettem – egyik sem túl nagy sikerrel).

Az egyetemre csak válogatott órákra jártam – a többiekhez hasonlóan. Rendszeresen látogattam viszont Laziczius minden óráját, Györke prozemináriumait és magántanári előadásait; Zsirainál főleg vogult hallgattam, Lakótól valamelyest zürjént, sőt svédet. Zsirai összehasonlító és Pais nyelvtörténeti óráira csak akkor mentem be, ha arra volt dolgom, vagy kolleginát kellett kísérem. Horváth János teli tantermű óráin is szívesen időztem, ha tehettem, akár csak Thienemann előadmányain, melyek a szokásos 50 perc helyett jobbára 15 percig tartottak, de akkor mindig okos dolgokat mondott (egyébként *Bevezetés az irodalomelméletébe* című könyvét a mai napig rendkívüli munkának, sőt aktuálisnak tartom). Mást nem hallgattam” (i.m. 47.1.).

Nyelvészként, másutt Hajdú Péter *expressis verbis* Laziczius Gyula és Györke József tanítványának vallja magát. Az őket személyesen ismerők tanúsága szerint Lazicziusnál és Györkénél, akik egyébiránt jó barátai voltak egymásnak, két ellentétesebb típusú embert keresve sem lehetett volna találni: Laziczius maga volt a zárkózottság, Györke viszont – Mikszáthtal szólva – „nyájas volt mint egy király” „, [akivel] jól lehetett társalogni nemcsak szakmai ügyekről”. Hajdú Péter – s ez a viszonyulni tudása később is jellemezte – megtalálta mindkettőhöz az utat.

Az Eötvös-Collegiumnak tetemes irodalma van már Laczkó Géza *Királyhágó* c. regényétől kezdve Sötér István *Kísértetjárás*-án, Szász Imre *Ménesi út*-ján át Fodor András *A Kollégium* c. naplójáig. Miben áll a Collegium titka, ha van neki ilyen? Kétségtelen tény, hogy a Collegium alapításától, 1895-től kezdve gleichschaltolásáig, 1948-ig, tehát több mint 50 éven át igen sok jeles értelmiségit, sikeres tudóst, sőt művészt nevelt ki, akik az ország elitjének ha nem is számos, mindenesetre befolyással bíró részét adták, átvészelve világháborúkat, forradalmakat, különböző előjelű kurzusokat és rendszereket. Gombocz Zoltán, Szabó Dezső, Kodály Zoltán, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Balázs Béla, Kalmár László, Lotz János, Sötér István, Szentkuthy Miklós, Jankovich Ferenc, Brusznják Árpád, Fodor András, Lator László, Hankiss Elemér – mind egykori kollégisták, akiknek nevét az egész ország, némelyikük esetében az egész világ ismeri. Az egykori kollégisták sikereit sokan – a látszattal egybevégtelenül – véd- és dacsözövétségükkel, sőt „összeesküvésükkel” magyarázzák. Bár tagadhatatlan, hogy volt köztük összetartás, hosszú távú jelenlétük a magyar kulturális és tudományos életben ezzel, pláne „összeesküvéssel” nem magyarázható. Az „összeesküvés” ugyanis különböző egyének vagy csoportok pillanatnyi, ill. rövidtávú érdekeinek egybeesése, amely a cél megvalósulása, ill. leleplezése esetén azonnal semmivé lesz, márpedig az Eötvös-kollégisták szolidaritását, mint fentebb jeleztem, a XX. század első fél évszázadának társadalmi krízisei, forradalmi, háborúi, brutális változásai sem tudták kikezdeni. Vajon miért? Az egyik ok, Eötvös Loránd messzelátó bölcsessége, hogy

megalapította az apjáról, Eötvös Józsefről elnevezett Collegiumot, ezt a mindenk előtt tanárképző intézményt „a magyar középiskolai oktatás színvonalának emelésére”, s hogy kiválasztotta tanársegédje, Dr. Bartoniek Géza személyében a Collegium első igazgatóját, akinek potens nevelői személyisége meghatározta a Collegium szabad és demokratikus szellemét, mondhatni, a Collegium fennállásának szinte egész időtartamára. Ez a szabad és demokratikus szellem a diákok autonómiájának és tanárok szakértelmének kölcsönös (és magától értetődő) elismerésén alapult, s hatotta át a kollégisták mindennapjait. A Collegium ugyanis – minden látszat ellenére – nem elitképző intézmény volt, hanem természetes munkaközösség (amilyenek minden iskolának lennie kellene), amelynek jobb éveiben sikerült megközelítenie a szabad és demokratikus társadalom eszményét, ahol az illetékesség szabja meg az együttélés rendjét. A bentlakás 4-5 éve alatt ebben az egyáltalán nem katonás, de annál szilárdabb rendben a kollégisták értéke mindenki számára nyilvánvalóvá vált, lett légyen az tanár avagy diák. Ezen a csak a Collegium közösségében létező virtuális értéktáblán elért helyezések egész életükben elkísérte az egykori tagokat, s további életükben mindig ez volt a mérvadó számukra, s nem a külvilág szabta, s átlag tízévenként újra szabta értékrend. (Egy egykori Eötvös-kollégista számára, vitte légyen bármilyen magasra is az aktuális kurzusban, mindig a Collegium értékrendje maradt a mérvadó. Például: az egy időben (majdnem) mindenható M. M. egy pillanatra sem felejtette el, hogy ki P.D., hogy ő maga hol helyezkedik el hozzá képest a virtuális értéktáblán, s hogy ennek megfelelően mivel is tartozik neki. Ez az értékrend – a Collegium alapítója akaratának megfelelően – a társadalom felemelkedését tűzte ki célul, ami minden gátló körülmény ellenére a maga hatókörében meg is valósult – Hajdú Péter esetében mindenképpen. Pedig, mint a fentidézett interjúban mondja, „tanár sosem akartam lenni” – és mégis tanár lett, így teljesítvén be a Collegium alapítójának célkitűzését. Hajdú Péter gondolkozásának szuverén voltával, szorgalmával és megbízhatóságával hamar kitűnt társai közül, s a Collegiumnak általánosan elismert személyisége lett. Az ilyen respektus konszenzuson alapult, amely alól senki kollégista nem vonhatta ki magát – legalábbis annak kockázata nélkül nem, hogy az illető szembe ne kerüljön a Collegium értékrendjével, a kollégisták közösségével. Ez az értékrend nemzedékeken át volt érvényben, megbízható útmutatóként szolgálva a kollégisták szerteágazó hálózatában. Hajdú Pétert ez a Collegiumban szerzett respektus egész életében elkísérte és hatékonyan segítette is pályája során.

Az Eötvös-Collegium laza kötődése az egyetemhez, annak valamiféle szatellitájaként, szerencsés példája annak, ahogy intézmények és szabad társulások – melyeket ebben az esetben a Collegium képvisel – hogyan működhetnek együtt kettejük kölcsönös hasznára. Általánosabban szólva: íme a szabadság haszna.

A szabad ember

A II. világháború végjátékát, Budapest ostromát is az Eötvös-Collegiumban élte át és túl egy KISKA-alakulat félig-meddig való tagjaként, de teljes egészében illegális ellenállóként, amint ezt maga megírta *Borúra ború* c. 2001-ben szamizdatként megjelentetett memoárjában. Mint sok más kortársa, ő is nagy reményeket fűzött a háború elsöpörte anakronisztikus társadalmi rend után eljövendő új demokráciához, s meggyőződéséhez, fiatalságához illő radikalizmusához politikai szervezetet keresett és talált a Kommunista Pártban. Munkahelyén, az Országos Széchényi Könyvtárban szakszervezeti bizalmiként vetette magát a mozgalomba, s került szembe a Kommunista Párttal – a fordulat évében. A háború utáni nyomorúság éveiben a lakossági ellátás szűkös voltát csak a fizetések színvonalára múlta alul. Éppen ezért a különböző munkahelyek – a társadalmi és párthierarchiában élvezett fontosságuk szerint – időnként részt kaptak a Vöröskereszt és más nemzetközi szervezetek segélyeiből, hogy dolgozóik ellátásán segíteni tudjanak. Az elosztás a munkahelyek feladata volt. Az OSzK-ban a segélyek elosztását a szakszervezetre, s benne Hajdú Péterre bízta. Ő úgy határozott, hogy a segélyeket a rászorulóknak kell kiosztani, mégpedig a családtagok száma szerinti aránynak megfelelően súlyozva. A Kommunista Párt alapszervi titkára azonban, fedje személyét a B.K. monogram, fölülbírálta Hajdú Péter döntését, és arra utasította, hogy a segélyeket a párt tagjai közt ossza el. Ő erre nem volt hajlan-

dó, vitatkozott, ellenszegült, s amikor látta, hogy az általa képviselt szociális igazságosságnak nem tud érvényt szerezni, kilépett a szakszervezetből és a kommunista pártból is, tagkönyvét összetépte és a Dunába dobta. Nem mérlegelte tettét, noha akkor már családos ember volt, de képtelen volt igazságát életétől (személyes érdekétől) különválasztani. Ő csak az igazságával együtt tudott Hajdú Péternek maradni.

Bátraké a szerencse – mondhatnánk róla életének ezen a pontján. Ugyanis ennél kevesebbet is súlyos megtorlás, letartóztatás, internálás, börtön járt a párton belüli lázadóknak. Hajdú Pétert azonban nem tartóztatták le. Az éppen akkor folyó nagy államosítási hullám közepén vált ugyanis világossá, hogy több az államosított intézmény, mint a szakember, aki ezeket az intézményeket átvehetné és működtethetné. Ez volt Hajdú Péter szerencséje, mert ugyan szakítása a Párttal politikailag védtelenné tette őt, de ezzel egyúttal elérhetővé is arra a száműzetésnek számító megbízatásra, amit az éppen akkor államosított, az OSzK szervezetébe integrálandó keszthelyi Festetics-könyvtár átvétele és rendezése jelentett.

A Festetics-könyvtár igazi menedéknek bizonyult Hajdú Péter számára a 40-es évek végi, 50-es évek eleji rémuralomban. Míg Budapesten dúlt az „osztályharc” (ami valójában mindenütt pozícióharc volt), addig Hajdú Péter, az intézmény egyszemélyi vezetőjeként, s egyúttal – a Festeticektől örökölt hivatalsegédet nem számítva – egyetlen beosztottjaként mint a maga ura dolgozhatott Keszthelyen – már amennyire a jobbágy saját telkén végzett munkájának és úrbéri szolgálatának arányát el sem érő 3:1 arányt (3 időrészt könyvtári szolgálat, 1 időrészt magánkutatás) úri dolognak foghatjuk fel (s a kornak a szabadsághoz való viszonyát jellemzi, hogy bizony annak, de még mennyire!). Keszthelyi száműzetése alatt el volt ugyan zárva a publikálás lehetőségétől, de idejéből telt kutatásra is, még ha a Festetics-könyvtár anyaga nem volt is éppen uralisztikára „profilírozva”. Itt írta meg kandidátusi disszertációját, de nem tartom véletlennek azt sem, hogy éppen Keszthelyhez köthető első nevelői ténykedése. Történt ugyanis, hogy fölkereste őt a könyvtárban egy környékbeli cingár parasztfiú, akit minden érdekelt. Szabó István tanácsot kért tőle, hogyan is vágjon neki a szellemi világ meghódításának. Hajdú Péter – a strukturális dialektológia úttörőjének, Laziczius Gyulának tanítványaként és Arany A. Lászlónak, *A koloni nyelvjárás* c. remekművű monográfia szerzőjének barátjaként – azt javasolta neki, hogy gyűjtse föl környezetének, falujának nyelvjárási sajátosságait. Hogy megfogadta-e a tanácsot Szabó István, ez a rövid életű prózaíró (1931-1976), aki korának ritka, mert önámítástól mentes krónikása volt, nem tudni. Csak annyi bizonyos, hogy a találkozás mély nyomot hagyott benne, amit egy önéletrajzi írása tanúsít, amelyben szép szavakkal emlékezik „Dr. Hajdú Péterre”. E történetből az is kitetszik, amire egyébként Hajdú Péter egész pedagógusi pályafutása a példa, hogy a nevelői hatás, ha valóban az, sohasem közvetlenül, hanem mindig közvetett módon, a növendék személyiségén keresztül megszűrve jelentkezik. Tehát nem vesztesége a magyar művelődésnek, hogy Szabó István nem lett a csersegtomaji nyelvjárás doktora, de igenis nyeresége, hogy ő lett a pusztulásra ítélt falusi létből városba kényszerült tömegek, a XX. századi Kelet-Európa, benne Magyarországon csak a XVII. századi Anglia „bekerítéseivel” mérhető tömeges és tragédiákkal terhes migrációinak éles hallású és látású krónikása. Hogy pedig az lehetett, abban része volt „Dr. Hajdú Péter” tanácsának, amiben az is benne foglaltatott, hogy a nyelvjárás – az „otthon” nyelvi megfelelője – vesztélyben, sőt pusztulóban lévő, ezért különleges figyelmet érdemlő örökség.

Hajdú Péter fizetése Keszthelyen nyomorúságosan kevés volt, amiből Budapesten maradt, időközben 4 főre szaporodott családját, felesége, Judit és Sára lánya mellett most már ikerlányait, Évát és Mártát is el kellett tartania. Mesélte, hogy éppen ezért akkoriban ebédre nem telt neki másra, csak cukros kenyérré – erre a delikáteszre még én is emlékszem az 50-es évekből –, s hogy befejezettnek érezhesse a napi főétkezést, megivott rá egy kisfröccsöt a közeli kocsmában. De minden nyomorúság, nélkülözés, éhezés ellenére a legnehezebb időkben is sikerült Hajdú Péternek megőrizni autonómiáját, amire – innen visszatekintve látható – további élete és munkássága alapul („Fázunk és éhezünk/átlóve oldalunk, / részünk minden nyomor, / de szabadok vagyunk”).

A professzor

Nem akart tanár lenni, mégis az lett. Szegedi professzorsága ötödik évében kerültem vele közelebbi ismeretségbe, amikor mint második éves magyar szakos hallgathattam *Bevezetés az uráli nyelvészetbe* c. kollégiumát. Lenyűgözött a gondolati tisztaság, ami előadásait jellemezte. Minél inkább ki-világlott az ő tudományának az igazsága, annál inkább abszurdnak, annál inkább röhögnivalónak tűnt a környező társadalom állapota. Mindezt a tanulságos hatást anélkül érte el, hogy egyetlen pissenést vagy szemhunyorítást tett volna, aminek politikai felhangja volt. Szavainak hitele volt, mert szabad ember mondta. Szabadsága – érdekes módon – szűkszavúságában, sőt olykor éppen szótlanságában állott. Mestere volt a zérus jel alkalmazásának. Azt lehetett tőle megtanulni, hogy a szavaknak (a szavak hiányának is) súlya van, s hogy minden kimondott vagy leírt szavunkért „szavatolnunk” kell, s nekünk kell szavatolnunk, nem másnak. Később, amikor finnugor szakosként közvetlen közelről hallgathattam, az bővült el benne, hogy – bár a három lépést igen elegánsan tartotta hozzánk, diákokhoz – milyen természetesen, mennyire pózok nélkül vezetgetett bennünket a tudományos megismerés ösvényein megosztva velünk a tárgyalat problémával kapcsolatos kételyeit is. Nem kész tudást öntött tölcsérrel a fejünkbe, hanem kérdéseket, és természetesnek vette, ha bátortalanul néha mi is kérdeztünk. Évfolyamunkon összesen hárman voltunk finnugor szakosok, Mikus Mária, Márk Tamás barátom és én, s a két évvel előtünk járó évfolyamon is csak kettő finnugor szakos volt, az utánunk jövő évfolyamon meg csak egy, Janurik Tamás. Így az 1960-as évek második felében tehát összesen hat diákja volt a szegedi egyetem finnugor tanszékének, akikhez eleinte két tanár, Hajdú Péter és Mikola Tibor, majd a vége felé még egy, Labádi Gizella „járt”. A diák-tanár arány tehát 2:1 volt. Így lehetett tanítani, s véleményem szerint ma sem lehetne másként.

Hajdú Péter úri modorába belefért, sőt talán éppen attól volt úri, hogy egyenrangú félként tárgyalat velünk. És bár nagyon tiszteltük, óráin, szemináriumain sohasem féltünk tőle. Feldolgozandó témát – a kötelező szemináriumi dolgozatokon túl – nemigen adott, inkább hagyta, gondolom, titokban várta is, hogy magunk keressük meg magunknak a kedvünkre való témát. Előadásaiban, szemináriumain persze felsorolt számos érdekes problémát, sokszor személyes vonatkozással téve érdekessé az egyes témákat (XY foglalkozott vele, WZ félreértette). A társtudományokhoz is elvezetett bennünket: magyar nyelvészeti, általános nyelvészeti, régészeti, antropológiai, altajisztikai, finnugor irodalmi kurzusok is beletartoztak a finnugor szak általa készített curriculumába. Tanszéke nyitva állott nemcsak hazai és külföldi vendégek előtt, hanem helyt adott, illetőleg állást teremtett a társszaktmák képviselőinek is, akik politikai okokból vagy a tudományszervezet merevsége miatt kívül rekedtek a tudományos élet falain. Tanítványjaiban azt értékelte, amint egy munkámhoz fűzött kommentárjában írja, hogy „sohasem a ’tanszék lábánál’ kuporogva visszhangozzák az ’érvényes professzori gondolatokat’, hanem elsajátították az önálló ítélet-alkotás képességét (ha eredendően nem lett volna meg bennük), a témaválasztásban való teljes szabadságot, a módszerváltoztatások szükségszerűségét, gondolatainknak egyféle konzisztens rendszerbe burkolását. No és persze azzal is tisztában vannak és voltak, hogy másoktól is lehet tanulni, ismereteket elsajátítani” (Simoncsics Péter: *Kajla szarvra nem tapad a hó*. Pomáz 1995:69).

A szaknyelvész

A fentebb előadottakból következik, hogy esetleges dolog, hogy Hajdú Péter szamojédisztikával kezdett foglalkozni, sőt hogy maga a szamojéd nyelvészet is – esetlegesség. Nem esetlegesség azonban az, hogy Hajdú Péter éppen Györke Józsefet, a szamojédisztika akkoriban egyetlen hazai művelőjét és Laziczius Gyulát, az általános nyelvészet és fonetika professzorát, a fonológiának messze a kor előtt járó kutatóját választotta mesteréül. Az értékek világában nincsenek „kis” és „nagy nyelvek”, minden nyelv az emberlét transzcendenssel való kapcsolatának jele. Nem sorolom Hajdú Péter szamojédisztikai műveit, mert nem akarok csak a szűk szakmát érintő kérdéseket taglalva konspiratív hangulatot kelteni. Sőt, róla szólván éppen azt szeretném hangsúlyozni, hogy szakmáját nem „elefántcsont toronyba zárkózva” művelte, hanem mindig más tudományterületekre, sőt a széles nagyvilág-

ra figyelve folytatta. Tisztában volt az arányokkal, nem túlozta el a nyelvészet, közelebbről az uráli nyelvészet, vagy a saját fontosságát, szakmájának és személyének súlyt – helyénvaló módon, hiszen nyelvészről van szó – nem szavai, hanem hallgatása vagy tettei adtak. Nagy odafigyeléssel követte a fiatalabb nemzedékek munkásságát, nemcsak közvetlen tanítványaiét, hanem szerte a nagyvilágban működő ifjú kollégáikét is. Fel tudta mérni a Teljességet, s benne a maga feladatát és teljesítményét, ezért nem volt féltékeny senkire. Tudta, hogy mindenkinek megvan a rendelt feladata, s arról kell őt megítélni. Vagy ha nincsen meg, csak úgy tesz, mintha meg lenne, akkor meg nem kell vele foglalkozni.

Kortárs szakmabélijei közül többen voltak baráti viszonyban, barátságát, barátságait azonban féltve óvta a rossz nyelvektől, ezért szinte titkolta őket. Történeti tapasztalata volt ugyanis, hogy a személyes adatok, legyenek bármennyire is „ártatlanok” önmagukban, sebezhetővé tehetik az embert ellenfeleivel szemben.

*

Számos vonatkozásban lehetne még Hajdú Péter személyiségét tárgyalni: mint közhivatalnokot, mint köztestület választott képviselőjét, vagy éppen mint családapát. Mindezek közös nevezőjéül említem személyiségének domináns jegyét, azt, hogy *uomo corteggiano*, ’udvari ember’, azaz mai szóhasználatlaltal *társasági ember* volt. Ennek nélkülözhetetlen eleme volt páratlan kontrasztérzéke, amiből leginkább a humorérzéklet vehette észre az, aki kapcsolatba került vele. Ebből a forrásból eredeztethető mély szociális érzéke is, hogy mindenkori partnere szempontjait, lett légyen az diák, beosztott kolléga vagy taxisofőr, mindig a magáéi elé helyezte: nem érezhette jól magát, ha partnerét nem tudta biztonságban. Hálás vagyok a sorsnak, hogy életem nagyobb részét mellette tölthettem, és tapasztalatom van arról, hogy nemcsak ez a világ létezik, lehetséges egy másik, egy jobb, egy emberségesebb is – csak egy Hajdú Péter kell hozzá.

SZILÁGYI MIKLÓS

Példázat az értelmetlen munkáról

Még egyetemista koromban, az 1950/1960-as évek fordulóján történt, hogy szülővárosom, Tiszafüred leghírhedtebb alakjáról, a már életében a durva, kegyetlen tréfái okán adoma-hössé lett pankotai Józsa Györgyről, alias Józsa Gyuriról folklór-émlékeket gyűjtöttem – első néprajzi publikációm ezekből a gyűjtésekből sarjadt.¹ Az 1870-1880-as években született akkori adatszolgáltatóim (legtöbbjük szegről-végről rokonom volt) igen sok különös-talányos szöveggel (pl. egy, a füredi nábob és nem-nemes szeretője fennen lobogó szerelmét megénekelő ballada töredékével²) ajándékoztak meg akkortájt. Jóllehet azóta Fűvessy Anikó igen alapos gyűjtéseket végzett a Józsa Gyuri személyéhez kapcsolódó anekdota-kör³, általánosabban: a tiszafürediek történeti emlékezete⁴ megismerése érdekében, és megfigyeléseit, elemző következtetéseit magvas tanulmányokban közzé is tette, mégsem teljességgel érdektelen felidézni ezeket a régi gyűjtői emlékeimet.

Előkerültek ugyanis ugyanis gyűjtés közben más, s nemcsak füredi földbirtokosok jellemét és viselt dolgait megvilágító anekdoták is. Ezek között egy olyan példázat, mely a debreceni „embervásárhoz” kapcsolódott, s azt részletezte, hogy egy hóbortos úr által felfogadott napszámosoknak a kopsz földet: a semmit kellett hajnaltól késő estig kaszálniuk.⁵ Az elbeszélő – jóllehet azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a kaszáltatás nem a szegény munkás emberek megnyomorgatása miatt történt, hiszen az úr tisztességesen megfizetett a napszámosainak – az értelmetlen munkavégzés embert próbáló voltának keserű példázataként idézte ezt a „vagy igaz, vagy nem” történetet. Azaz: az akkor és ott sugalmazott tanulság függetlenedni látszott attól, hogy az eset megtörténetkor bizonyosan a tréfálkozás szándéka volt a meghatározó: a nem is gonoszkodó, inkább a felfogadott munkásokkal szemben gá-

láns, a saját vagyonát értelmetlenül-meggondolatlanul tékozló úri gavalléria eredendő célja nyilván a mulattatás lehetett.

Azóta – alkalom adódván – újra meg újra kerestem ezt az értelmetlen kaszálatásnak olyan szöveg- emlékét, melyből a tréfa, a mulattatás egyértelműen kiviláglik. A közkeletű adoma/anekdota- gyűjteményekben⁶ nem találtam rá. Az a szöveg-rész, melyet az alábbiakban közlök⁷, egy egészen különös könyvecskéből való, s megmagyarázhatatlan véletlen, hogy belekerült ebbe a vegyes tartal- mű adattárba, mely címe szerint Tolna vármegye történeti monográfiájához gyűjtött szekszárdi ada- tokat tartalmazza. (Azt is hozzá kell persze tennem, hogy a adatokat a megjelenést követően – az 1880-1890-es években – *nem* használták fel egy megyei monográfiához, hisz Tolna megye története a Borovszky-féle vállalkozás keretében sem jelent meg, csupán a másfél évtizede szerkesztett Szek- szárd-monográfia legkörültekintőbb szerzői hivatkoznak rá.⁸) Nos, a Mehrwerth Ignác által írásba foglalt, s nyilván személyesen is megtapasztalt, de mindenképpen közszájon forgó értelmetlen kaszá- latás megszervezője és gáláns finanszírozója Szekszárdon is csak abban az értelemben volt anekdota- hős, amennyiben az önpusztító életvitele, tékozlása: úri gesztusai inkább mosolyt fakasztottak, mint szánalmat keltettek. A szerző sem anekdotaként, hanem az értelmetlen tékozlás példázataként adja elő az esetet, mely egyébként csak egy megnyilvánulási formája volt a családi vagyon teljes elherdá- lásának. És különösen tanulságos a kortárs tanúkra hivatkozó a megjegyzése, mely szerint a kaszálatás imitálása ugyanolyan nehéz, mintha réti füvet kaszálnának!

Íme tehát *Mehrwerth Ignác* szövege:

„Itt lesz a helye megemlíteni a különczködéseiről híres Benevits Józsefet is, az 1778/80-ik 1784/5 és 1794-ik évben Szegszárdon bíróságot viselt Benevits József onokáját, aki a jelen század elején Benevits József és Darázsi N. szüléktől Szegszárdon születvén, nagybátyja néhai Benevits Pál döbröközi gazdag plébános által a pécsi gymnasiumban taníttatott; de a tanulás iránt hajlama nem levén, huszárnak csapott fel, erre ép egészséges és szép testalkatánál fogva alkalmas is lévén; azon- ban semmiféle korlátozást nem tűró természete miatt itt sem boldogulhatott, noha gazdag bátyja min- dent elkövetett, hogy tisztet faraghasson belőle; de féktelen és korhelységre hajlandó természete nem engedte; mert kihágásai miatt folytonosan büntetés alatt állott, és kihágásainak súlyossága miatt igen gyakran kijutott az ötven bot; amiért csak hamar rokkantná is válván mint ilyen a katonaságtól vég- képp elbocsáttatott. – Gyönyörű szép szál ember volt ekkor még Benevits Jóska úgy 25 és 30 évek között. – Hősévé lett azonnal a kocsmák és mulató helyeknek, s dolga lett vele a cigánybandának; aki társaságába keveredett, kénytelen volt vele mulatni egész nap és éjeken által s aki ezt tenni vona- kodott, erőszakolta de sőt meg is verte. – Enniök inniök vendégeinek, cigánynak untig adatott, a fekete kávé pinto számra hordatta. – Meg is nősült nem sokára ’s kezére vette apai örökségét, melyet csak hamar elpazarolt. – Legeredetibb tette az volt, hogy midőn egy 12 kaszás rétyét már eladta, a még meglévő házában minden évben megtartotta ugyannyi emberrel a kaszálatást az udvarban. Ezen műtétel aztán egész ünnepélyességgel vitetett véghez. – Oda rendelte a cigánybandát, a zenészek nyakába kinek sódort, kinek egy tábla szalonnát akasztott ’s így kellett nekik muzsikálni, a midőn a kaszások az udvarban vágták a semmit kora reggeltől fölöstökömig. – Ekkor következett a reggeli, mely állott kenyérből sonkából szalonnából és borból, hajnalban már a kaszálatás előtt kijárt a kaszá- soknak a pálinka. – A reggelizésnek vége lévén, a kaszásoknak újra vágni kellett a semmit; amidőn pedig a rendből kiértek vitte nekik a csutorát ’s mindegyiknek inni kellett, a mint hajdan a réten való kaszálatás alkalmával szokásban volt. – Délben aztán jó ebéd következett, mellyet a kaszások és cigányok elkölvén, mindannyit alvásra vezényelte ’s aludniok sőt hortyogniok is kellett, mert a ki- nek szeme nyitva volt ’s nem tétette magát alvónak, arra aztán a mogyorófa pálczával jót húzott. Dél- után 2 órakor talpra szállította őket ’s hozzá kellett fogni a terhes munkához – a semminek a kaszálatásához. A kik ezen kaszálatásban részt vettek, azok állítják, hogy terhesebb volt az a fű kaszálatásnál, mert épp úgy neki kellett a kaszát a semminek hajtani, mint a fűnek ’s meghajolni hozzá épp úgy, mint a legsűrűbb fűhez, mert különben a mogyorófa pálcza suhogott a hátuk mögött. – Any-

nyival volt mégis könnyebb a semmit kaszálni, a mennyiben gyönyörködhetek a szép cigányzenében, mert ennek is folyton folynia kellett, valamint a bornak is.

Uzsonnára kerülén az idő, az is megtartatott egész kényelemmel, aztán pedig kaszáltak s ittak egész estig, a midőn következett a bőséges vacsora; ezután pedig a multság kivilágos kivirradtig bor és fekete kávé fogyasztással, énekkel és tánczczal. Reggel aztán a kaszások megkapták a napszámot, valamint a cigányok is; ezek pedig még a napszámon felül magukkal vitték a reggel óta a nyakokban lóggott sódarokat és szalonna táblákat is. S mindezt a szegény feleségének tünie kellett még pedig jó kedvvel!

Míg Benevits Jóskának a bartinai szőlő tulajdonában volt, a kit az ottani présházba becsalhatott, nem igen szabadult meg tőle 24 óra előtt; annak ott inni és mulatni kellett, vagy akart vagy sem; mert ellenszegülés esetében kurucz módra bánt el vele.

Midőn már így mindenét elherdálta, a házon kívül, mely a nagybátyja nevében állott, akkor fenn nevezett Benevits Pál hagyományából naponként 20 pengő krt húzott; ebből aztán már se kaszáltatni se muzsikáltatni nem lehetett.”

*

Ez az egyetlen szövegváltozat természetesen nem bizonyíthatja, hogy néhány évtizeddel ezelőtt egy vándor-anekdotát jegyeztem fel Tiszafüreden. De felettébb valószínűvé teszi! A vándor-anekdoták jellemzője szokott lenni⁹, hogy közlője élő személyhez kapcsolja, megtörtént esetként hivatkozik rá, s tulajdonképpen eldönthetetlen, ám az anekdota funkciója szempontjából nincs is jelentősége, hogy a megidézett személy (az anekdotát ismerve) valóban megélte-eljátszotta-e ezt a tréfás esetet is, vagy csupán a szóbeszéd kapcsolta hozzá sok egyéb mulattató esettel együtt ezt is.

Felettébb hasznos lenne persze, ha aki hallotta, vagy olvasta valahol az értelmetlen munkának ezt az anekdotába belefoglalt példázatát, szaporítaná a szöveg-változatokat!

Jegyzetek

- 1 SZILÁGYI M. 1959. 449–450.
- 2 SZILÁGYI M. 1967. 230–235.
- 3 FÜVESSY A. 1978. 221–232.
- 4 FÜVESSY A. 1989
- 5 *Közöltem*: SZILÁGYI M. 1976
- 6 TÓTH Béla 1898; GRACZA Gy. 1901
- 7 MEHRWERT Ignác 1884. 37–39.
- 8 L.: K. BALOGH János (szerk.) 1989. 381, 392.
- 9 Az anekdotáról: GYÖRGY L. 1988. 40–126.

Irodalom

Balogh János, K. (szerk.)

1989 Szekszárd város történeti monográfiája, I. Szekszárd

FÜVESSY Anikó

1978 *Józsa Gyuri alakja a néphagyományban*. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1978. Szolnok, 221–232.

1989 *Fejezetek Tiszafüred folklórából*. (Tiszafüredi tanulmányok, 3.) Szolnok

GRACZA György

1901 *A nevető Magyarország – Egyetemes adomagyűjtemény, I–II*. Budapest

GYÖRGY Lajos

1988 *Az anekdota – A magyar regény előzményei – Tanulmányok*. București

MEHRWERTH Ignác

1884 *Jegyzőkönyv Tolnamegye monographiájának megírásához beszerzett adatokról Szekszárd nagyközséget illetőleg*. Paks

SZILÁGYI Miklós

1959 *A „nevető lovak” anekdotájának népi változata*. Ethnographia, LXX. 449–450.

1967 *Ballada Józsa Gyuriról*. Néprajzi Közlemények, XII. 1–2. sz. 230–235.

1976 *Népi anekdoták Józsa Gyuriról és más földbirtokosokról.* Folklór Archívum, 5. sz. Budapest, 115–123.

TÓTH Béla

1898 Magyar anekdotakincs, I–V. kötet. Budapest

DANKÓ IMRE

Emlékezés a Debreceni Nyomda 445 éves jubileuma, a nyomdaalapító Huszár Gál mellszobrának leleplezése alkalmából, 2006. június 1-jén

Polgármester Úr!

Püspök Úr!

Vezérigazgató Úr!

Tisztelt emlékező ünnepelő közönség!

Bízást mondhatjuk, hogy ez a csütörtöki, tehát nagyon is hétköznapi szoboravató emlékezés nemcsak a mi, itt összejöttek számára ünnep, hanem valahogy a kultúra, a kultúrtörténet szövevényes közvetítő hálózatán keresztül először is minden debreceni ember számára az, hiszen a debreceni nyomda fennállásának 445. évfordulójára emlékezünk! S mi több, az 1561-ben alapított debreceni nyomda mindmáig való folyamatos működését is ünnepeljük! De túl ezen a nagyon is fontos helyi érdeklettségen, az egyetemes magyar kultúra ünnepeiről is van szó. Nyomdánkat a valahol Zala vármegyében, az Őrségben 1500-1510 körül született és valószínűen Győrben Pozsonyban és Bécsben tanult, eredetileg római katolikus pap, alapította. Minthogy az egyre jobban terjedő protestáns tanokkal rokonszenvezett és rokonszenvét egyáltalán nem rejtette véka alá, amivel kihívta maga ellen az akkoriban induló, a korai ellenreformáció vezéralakjának Oláh Miklós esztergomi érseknek a haragját. 1554 - ben az állandósult és mindinkább veszélyessé váló zaklatások elől Óvárra, I. Ferdinánd király fiának, Miksa főhercegnek a birtokára menekült, ott választotta papjává a reformálódó gyülekezet.

A Habsburgok közül II. Lajos felesége Mária királynő és Miksa főherceg sokáig rokonszenvennel

kísérték a protestantizmus kibontakozását, sőt pártfogolták is valamelyest. Huszár Gál jó helyre menekült Óvárra, ahol védelmet talált és megmutathatta erényeit: nemcsak nagyhírű szónok, igehirdető volt, hanem tudós, jó vitázó is. 1555 pünkösdjén, tehát most 451 éve, az , akkor már protestáns Huszár Gál Óvárrott vitát rendezett és állott a győri és a pozsonyi káptalan tagjaival. Gondja volt arra is, hogy 1556-ban iskolát alapítson Óvárrott, de a legfontosabb talán az volt, hogy átjárt Bécsbe és az akkor ott működő, majd a magyar nyomdászban is, sőt debreceni nyomdászban is nagy munkát végző Hoffhalter Rafael nyomdász mesternél kitanulta a nyomdász mesterséget. Hamarosan nyomdát vásárolt Bécsben és ahogy Miksa főhercegnek, Óvár földesurának első munkája ajánlásában írta: "Felségednek városkájában, Óvárban, a legnagyobb gondnal és költséggel nyomdát állítottam fel.

Úgy tűnt, hogy Huszár Óvárrott berendezkedhet, kifejlesztheti nyomdáját, amelyet eleve, tudatosan a reformáció eszméinek terjesztése szolgálatába kívánt

állítani. Az ellenreformáció s lehetséges, hogy Huszár személyes ellenségei sem nyughattak és ezúttal már egyenesen a királynál, Ferdinándnál vádolták be eretnokség, az eretnekiratok kinyomtatása, megjelentetése, terjesztése miatt. Kénytelen volt továbbmenekülni. Kassára ment, ÉK Magyarország legfontosabb városába, a Kassai Főkapitány Székhelyére. Magával vitte nyomdáját is és kedvező körülmények között – ami azt is jelentette, hogy a kassaiak nagy várakozással fogadták és hamarosan megszerették, ragaszkodtak hozzá –...elkezdett a nyomdászattal is foglalkozni.

Ellenségei népszerűségén még jobban feldühödtek, és azon mesterkedtek, hogy börtönbe juttassák. Erre hamarosan sor is került a kassai főkapitány elfogatta, börtönbe vetette, bár a kassaiak mindent megtettek szeretett papjukért. Félő volt, hogy Kassáról Egerbe szállítják (a miről az a hír járta, hogy irgalmatlan ellenreformációs központ és eretnek rabjaikkal különösen kegyetlenül bánnak) és ott kell majd raboskodnia. Kiszabadítására tett minden vállalkozás kudarcot vallott, amikor is a véletlennek köszönhetően 1560. december 27-én sikerült megszöknie. Kassán nem maradhatott, hanem a kassaiak segítségével Debrecenbe menekült. Városunkban örömmel fogadták, maga Méliusz is, aki azonban élvén a gyanúperrel, hogy Huszár nem az általa képviselt, terjesztett és 1567-ben, a február 24-26-án tartott Debreceni Zsinaton kanonizált is (a II. Helvét hitvallás alapján kiépített kálvini irányzat, kálvinista vagy helvét hitvallású református) irányzat híve, lelkészi teendőket nem bízott rá, tevékenységét a nyomdászatra korlátozta. A jó kassaiak, akik Huszár Kassára szállított nyomdáját elrejtették és gondosan megőrizték, hamarosan utána küldték Debrecenbe. Huszár gyorsan felállította nyomdáját, megfelelő segítőtársakat is talált és rövid idő múltán munkába is fogott. Első kiadványa Méliusz Juhász Péter A Krisztus közbenjárásáról való prédikációk című könyvecske volt, 1561-ben (A Christus Közbejárásáról való predicacioc, mellyeket Melivs Peter a Döbrötzöni Lelki Pasztor irt. Döbrötzönbe nyomtattá c M. D. LXI.).

Huszár Gál életével és munkásságával, és benne a debreceni évekkel is Bod Pétertől fogva sokan foglalkoztak, hogy csak a legnevesebbeket említsük Szabó Károlyra, Szilády Áronra, Zoványi Jenőre, Horváth Jánosra, Révész Imrere, Incze Gáborra, Benda Kálmánra, Varjas Bélára, Nagy Barnára, Nemeskürty Istvánra, Klaniczay Tiborra hívom fel a figyelmet. Közülük kiemelkedik a Benda Kálmánféle úgynevezett „négy százéves” nyomdatörténet, ami 1961-ben az Akadémiai Kiadónál jelent meg. Benda monográfiájában széleskörű levéltári kutatásaira alaposan részletesen beszámolt Huszár Gál nyomdájáról, az ország akkori állapotáról, Debrecen sajátos viszonyairól, Méliusz személyiségéről és szerepéről, illetve a Huszár Gál és Méliusz közti viszonyról.

Ami nem volt valami jó; Huszár Gál inkább szelíd, a bajok, veszélyek elől inkább kitérő, békés természetű, ugyanakkor elveiben kitartó, hajlíthatatlan, rendkívül tevékeny, sokat dolgozó, a munkát mindenképp elé vagy fölé helyező konok ember volt. Huszár Gál Méliusszal egy, ám nagyon fontos téren találkozott: mindketten meg voltak győződve a nyomdászat, illetőleg ma azt mondanánk, hogy a sajtó, napjainkban eléggé kibővítve, a média rendkívüli jelentőségében, alig felmérhető hatáskörében. Sokféle vélemény ismeretes arról is, hogy Huszár Gál miért ment el Debrecenből.

A tapintatosabb szerzők azt mondják, hogy Huszár nem érezte jól magát Debrecenben, szó esett arról is, hogy nem nagyon fért össze Méliusszal, hogy nem tudta elviselni Méliusz fölöttébb ambiciózus, agresszív természetét, a rendkívül jó, fejlett, eredményes szervező irányító készségének állandó és mindenütt való jelenlétét. Legutóbb felmerült olyan vélemény is, hogy Huszár Gál a hitújítás gyors lendületében voltaképpen megmaradt evangélikusnak, a Luther véleményén, míg Méliusz, ahogy már volt is róla szó, a kálvinizmus híve, a kálvinista (református) vallás nagy-nagy erőssége, a református egyház szervezője, hosszú időn át irányítója volt, azaz Huszár Gál egy bizonyos ponton túl nem is maradhatott Debrecenben. A nyomdatörténet szempontjából igen fontos mozzanata Huszár Gál távozásának, hogy nyomda a működőképes felét Debrecenben hagyta; mindmáig vitatott kérdés, hogy a város megvette-e az itthagytatott nyomdarészt, vagy sem.

Egy biztos: a Huszár Gálféle nyomda fele Debrecen városáé lett, évszázadokon át városi nyomdaként működött. Itt egy, a XVI-XVII. század belső viszonyaiban való tájékozatlanság, a régmúlt viszonyaiban napjaink igényeit, módszereit, eredményeit keresve fogalmi zavarba estünk. Csak röviden: Debrecenben, a város értékes földrajzi helyzete, jómódú, többségében kereskedelme-vásárai

révén világot látott parasztpolgári, vagy jobban mondva mezővárosi polgársága a XVI-XVII. század folyamán keresztyén respublikát alkotott és éppen Huszár Gál szerint is Magyarország és Erdély világosító lámpása volt. A város teljes mértékben egy volt az egyházzal, a református egyházzal, de a domináns struktúra a város, a városi önkormányzat, a városi magisztrátus volt, élén a mindenkori, nagy hatalommal bíró főbíróval.

Ez esetünkben, Méliusz szereplése, a nagy reformátor mindenhatósága idején is így volt. Így aztán nem is beszélhetünk arról, hogy a debreceni nyomda városi vagy egyházi nyomda volt-e? A Debreceni nyomda egyszerre volt városi és egyházi intézmény, ez utóbbi olyan formán, hogy az eszmei vezetést, irányítást ellátó egyház is a városé volt. De tekintsünk végig Huszár Gál életén. 1562-ben Debrecenből Komáromba ment., de nem sokat időzött a jeles városban, mert egy ellene kiadott elfogatóparancs elöl már 1563 lelegején merészen továbbállt. Még hozzá Nagyszombatba ment, az ottani gyülekezet papjának választotta, ahogy egy régebbi életrajzában írták: "Nagyszombatba ment és ott a "papságot vitte".

Nem sokáig, mert egy személyére szóló királyi parancs elűzte a városból 1565 első napjaiban. Nagyszombatban ugyanúgy, mint Komáromban sem tudott nyomdászattal foglalkozni. Mint ahogy a Nagyszombatból való kiűzését követő két-három évben (1565-1568) sem, amikor még tartózkodási helyeiről sem igen tudunk. Eklézsiá nélkül maradt s minden biztonnal azon fáradozott, hogy valamilyen megfelelő helyhez jusson. Valamikor, 1568 körül sikerült is neki a befolyásos Forgách-család udvari papjává lenni, Komj átin.

Ide vitette nyomdáját és hozzálátott a nyomdászathoz is. Nyomdászatának ezt a szakaszát a könyvészet Huszár "komj áti korszak"-ának nevezi. Keze alól neves munkák kerültek ki, közülük azonban csak kettőt említek. 1573-ban adta ki a nagy reformátor barát, Bornemissza Péter semptei lelkész egyházi beszédeit. 1574-ben pedig saját Énekes könyvét készítette el. Komj átin is csak két évet töltött. ezúttal nem üldözői elöl menekült, hanem öregedve, kissé bele is fáradva a sok futásba, nagyobb, központi szerepkört játszó, vagy játszani kezdő, tehát biztonságosabb, nyugodtabb eklézsiába vágyott. Boldogító szerencséjére, törekvéseinek megfelelően 1574-ben az akkor virág korát élő pápai református egyház papjává választotta.

Pápára költözött és magával vitte nyomdáját is. Pápán nem sokáig működhetett, mert 1575. október 23-án elhunyt. Nyomdáját fia s a pápai lelkészi állásban is utóda Huszár Dávid örökölte, aki 1577-ben kinyomatta a Heidelbergi Káté magyar fordítását (a fordítást maga végezte). Ez az első eddig ismert könyv, amely az (első) pápai nyomdából kikerült (Pápán nyomtatott. Bőjt első hónap 13. napjain. Anno MDLXXVII.). Még ugyanezen évben nyomtatta ki Huszár Dávid a hercegszöllősi zsinat artikulusait latin és magyar nyelven. A pápai iskolatörténetek mindegyikében tárgyalták a Főiskolai Nyomda történetét. . Altalmos megállapításként az szerepel minden iskolatörténetben, hogy: „E nyomda őst Huszár Gál református lelkész hozta magával Pápára, amikor 1574-ben ott lelkésszé választották.” Huszár Gál Pápán talált nyugalomra, olyan értelemben is, hogy ott is halt meg és ott is temették el tisztességgel.

Eddig tartott Huszár Gál életének és munkásságának rövid, inkább a nyomdászat irányába el-mélyülő summázata. Debrecenben Huszár Gálnak ezzel a most leleplezendő mellszoborral együtt két köztéri szobra lesz. Az első szobrot a Debreceni Egyetem központi épülete előtti park nyugati oldalának a sövényrekeszes parkkerítés végén találhatjuk. Ohmann Béla egészalakos, magas talapzatra helyezett Huszár Gál szobrát két másik társával együtt (Pásztor János: Szenczi Molnár Albert; Kisfaludy Stróbl Zsigmond: Komáromi Csipkés György) 1938-ban állították fel, a már 1934-ben felállított Méliusz Juhász Péter szobra (Füredi Richard alkotása) mellé. A Huszár Gál szobrára kiírt pályázaton Medgyessy Ferenc is részt vett. Medgyessy, tekintve, hogy Huszár Gálról semmiféle kép, rajz, metszet nem maradt fenn, úgy döntött, hogy egy XVI. századi nyomdászt, kezeiben egy nyomódúccal, mintáz meg. Egy domborművet is készített, amelyen ugyancsak egy nyomdász látható a nyomtató-prés használata közben.

Bármily jól sikerültek is Medgyessy munkái, bármily kifejező erővel ábrázolták is a "nyomdászt", és a XVI. századi nyomtatást, nem nyertek, mert nem emlékműjellegű alkotásterveket

készített, nem konkrét figurális szobrot, szoborterveket nyújtott be. Ez a két Medgyessy-féle pályamű a Déri Múzeum képzőművészeti gyűjteményében található. A szobroknál, domborműveknél és az időközben készített-készített grafikáknál, főleg rajzoknál sokkal jobban megőrizte Huszár Gál emlékét ez az immár 445 évet megért, egykori Városi Nyomda.

Ez a nyomda mindennél jobban, mélyebben és erőteljesebben idézi fel bennünk Huszár Gál nagyszerű egyéniségének emlékét, életének példamutató nagyságát, munkásságának máig ható eredményességét. Többek között azzal is, hogy az örökül hagyott és a hosszú-hosszú századok alatt nemcsak fenntartott, hanem tovább is fejlesztett debreceni nyomda vezetősége és munkatársai, az üzem fennállásának 445. évfordulójára elkészítették Józsa Lajos szobrászművésszel - ezt az itt felállított Huszár Gál mellszobrot, amit nemcsak az Alföldi Nyomda Részvénytársaságnak, hanem Debrecen városának és kultúránk iránt érdeklődő minden embernek is.

Álljon itt ez a szobor figyelmeztetésül, jelezve, hogy a céltudatos, kitartóan végzett munka legyőz minden akadályt és végül is közösségén túl, egész nemzete javára szolgál.

Emlékezzünk Tisztelettel Nyomdaalapító Huszár Gálunkra, 445 éves nyomdánk munkájára s mindazokra, akiknek része volt abban, hogy ez a nyomda mintegy városunk jelképe, megérhette a mai napot, hogy megláthassuk benne a holnap és a holnap után biztató zálogát arra nézve, hogy nyomdánk a változó világban is fennmarad, tovább él, sőt fejlődik és a jövőben is Debrecen városa egyik éltető jelképe marad!

SZILÁGYI MIKLÓS

Luca napi hiedelem-adatok Ceglédről és Dunaföldvárról

Ezeket a csekély ön-értékkel is bíró (hiszen egy „jeles naphoz” kapcsolódó hiedelem-képzetek majdani monografikus vizsgálatához „új anyagot” kínáló) folklór-adalékokat – talán mondanom is fölösleges – *nem* módszeres néphit-gyűjtés közben vettem papírra, illetve vettem magnetofonra az 1970-es években. A látszat szerint tehát illetéktelen „belekontárkodás” ez az aprócska közleményem a néphit-kutatók dolgába. Azért vállalkozom mégis a publikálásra, mert a rögzítés körülményeinek felidézése reményeim szerint inspirálni fogja kortársaimat a példakövetésre: előkerülhetnek a „magán-archívumokból” olyan, 30-40-50 év előtti gyűjtői feljegyzések, melyeknek *ma már* (azért, mert mi megöregedtünk, a világ pedig megváltozott körülöttünk) valamelyes elméleti és módszertani következtetésekre lehetőséget adó értékük-jelentőségük is lehet.

Egyrészt: bár vitathatatlan, hogy a magyar etnográfusokat és folkloristákat a valamilyen „témára” specializálódás jellemezte a közelmúlt évtizedekben, a gyűjtés-szervezést, az adatközlőkkel folytatott gyűjtői beszélgetéseket meghatározó személyes érdeklődés azonban mindenkor – s gyanítom: mind-egyiküknél – sokkalta parttalanabb volt annál, hogy csak egyetlen (vagy néhány) témához szolgáltatunk újabb meg újabb adalékokat. Nyilván érdemes lesz tehát abból a szempontból is figyelmet szentelnünk az ilyen „mellékesen” összegyűlt adalékoknak, hogy esetleg magabiztosabban tudjuk (tudják majd az utánunk jövők) ellenőrizni: vajon ugyanolyanok voltak-e az észleletei mindannyiunknak: etnográfusoknak is, folkloristáknak is egyazon történelmi korszakban – s ha nem, miért nem! – a kutatás-technikai okok miatt felparcellázott „populáris kultúráról”?

Másrészt: a '70-es éveket (általánosabban: az agrárium kényszer-modernizációja, parasztság téveszékbe kényszerítése utáni korszakot) hajlamos úgy kezelni már is a *mai* szakmai közfelfogás, mintha ekkorra már véglegesen felszámolódtak volna a „klasszikus néprajzi anyag” gyűjtésének a lehetőségei. Napjainkra valóban alaposan megváltozott az etnográfia és folklorisztika kompetenciája, ezért sem érdektelen tehát, hogy hiteles képet alkossunk róla: vajon az 1970-es években reális kutatói program volt-e *ugyanúgy* gyűjteni a néprajzi anyagot, mintha mitsem változott volna gazdaság, társadalom, mentalitás? És ennek a kérdésnek a másik oldala: vajon *lényege szerint* is azonos volt-e az akkor gyűjtött „archaikus” anyag az 50-100 esztendővel korábban rögzítettel, vagy csupán ugyanolyannak látszik?

Harmadrészt: anélkül, hogy ezt valaki is meggyőzően igazolta volna, a mi generációnk megrögzött vélekedésként örökölte azt az előfeltevést, hogy a néprajzi szempontból legértékesebb „archaikumok” elsősorban, majdnem kizárólag az „isten háta mögötti” *falvakban* remélhetőek, tehát ott keresendőek. Jelentősége lehet tehát minden olyan gyűjtői feljegyzésnek, mely ennek az ellenkezőjét bizonyítja: mezővárosokból-kisvárosokból hoz hiteles információkat az „archaikumok” társadalmi-tudati beágyazottságáról. Csak ezt a „beágyazottságot” megvilágító adatgyűjtési körülmények aprólékos részletezése teheti árnyaltabbá a hagyomány-vesztésről, a paraszti hagyományokból való kilábolás ütemkülönbségeiről folytatandó teoretikus igényű töprengéseinket!

Íme tehát a Luca naphoz (december 13.) kapcsolódó ceglédi (Pest megye) és dunaföldvári (Tolna megye) adalékok, valamint a gyűjtési körülmények felidézése – részben egykorú feljegyzéseimre, részben az emlékezetemre hagyatkozva:

A *ceglédi* adatokat egy kettéhajtott géppapírra rótt hevenyészett feljegyzésem őrizte meg. Mivel szerepel a cetlin a dátum és az adatszolgáltató neve, a tévedés kockázata nélkül fel tudom idézni: ezeknek az adatoknak a kedvéért ki sem kellett mozdulnom a ceglédi Kossuth Múzeumból, melynek akkortájt etnográfus igazgatója voltam. Viszont nem az a körülmény van a gyűjtés háttérében, mint korábbi publikációim egynémelyikének esetében¹, hogy t.i. „potenciális adatközlőket” – jó memóriájú, jó beszédképességű nyugdíjas teremőröket – igyekeztem munkatársként alkalmazni, illetve, ha utólag fedeztem fel, módszeresen kihasználni törekedtem nagyidejű munkatársaim ilyen képességét. A mindig-vidám, a jóízű csevegésre bármikor kész hivatalsegéd-asszonyt (munkaköre szélesebb volt annál, hogy „takarítónőként” jelölhetném) már csak kora miatt sem tartottam számon „adatközlőim” között. Az éppen aktuális névnap, Luca napja diktálta az alkalmi beszélgetés (még pontosabb, ha így mondom: egy parttalan csevegés) valamelyest az én kíváncsiságom kiváltotta „elágazását”, amikor megkérdeztem: tud-e ehhez a naphoz kapcsolódó ceglédi szokásokról? A készségesen felidézett (és általam *utólag* feljegyzett) gyermekkori emlékeknek a „néprajzi adat”-értékét akkor és ott évődvetréfálkozva tudatosítottam: lám nemcsak Borsos bácsi (a „kiváló adatközlőnek” tekintett idős teremőr) tud számomra érdekeset mondani a „rég Ceglédről”, hanem egy ilyen fiatalasszony is! A „körülményekről” egyébként hiányosan tájékoztató feljegyzésem adat-értékét utólag mérlegelve hozzátehetem ehhez: az 1930-1940-es évek Ceglédjének *egészére* való általánosítás persze felettébb problematikus, tehát vállalhatatlan lenne, arról viszont nincsenek megbízható emlékeim, hogy egy rég-nem-paraszti-sorsú személy gyermekkori emlékei a kisvárosnak vajon melyik parasztlakos (de: nem módos gazdák!) lakta szegregációjához kapcsolhatóak/kapcsolandóak.

A ceglédi adatok szövegezése – ez az alkalmi beszélgetés lejegyzésének utólag már nem módosítható sajnálatos következménye – természetesen nem törekszik visszaadni beszélgetőtársam szóhasználatát, nem közvetít tehát „élményelbeszélés” hangulatot:

1. Luca napján mentek falsarkot lopni. Különösen a sarokházak sarka volt hathatós: a tyúkok eledelebe keverték, mert ettől jobban tojtak a tyúkok. Az a fontos, hogy lopott legyen. A nagymamája küldte a fiait hajnalban, korán reggel. Ez Cegléden borzasztóan szokás volt!

2. Varni nem volt szabad még kislány korokban: bevarrják a tyúk seggét, nem tojnak. Ez még az ő lánykorában is így volt: nekik sem engedte az anyjuk, hogy varrjanak.

3. Mentek az iskolába Szél Mariskáékkal, s rohant utánuk az anyjuk: adjátok vissza a pénzt! Azon a napon ne vegyenek irkát, 40 fillért adott irkára. Akkor nem volt szabad pénzt kiadni!

4. Mikor az asszonyok a kotló alá rakják a tojást, kalapból kell rakni, mert akkor kakasok lesznek a csirkék. Az anyja mindig kalapból rakta a tojást a kotló alá.²

A *dunaföldvári* adatokat magnetofonnal rögzített interjúzó adatgyűjtéseimnek a gyűjtés után röviddel lejegyzett szövegéből válogattam. A kb. egy hetes csoportos és eléggé intenzív munkával telt adatgyűjtői alkalom a megye középiskolás diákjai számára megszervezett, és néhány szintén a szek-

szárdi múzeumban dolgozó etnográfus és történész kollégámmal közösen vezetett néprajzi gyűjtőtábor volt. Ennek a körülménynek némi befolyása volt az általam készített interjúk témájának megválasztására és irányítására. Az volt az elsődleges célom, hogy ennek a mezővárosi múltú kisvárosnak a település-képben is kifejeződő társadalmi tagolódását – ha úgy tetszik: a helyi társadalom városias szegregáltságát – dokumentáljam, ezért készítettem interjúkat a jellemzően a „belvárosban” lakó iparosokkal is³, a „hóstát” jellegű, falusias külsejű „külvégeken” lakó földművelőkkel (parasztokkal és parasztmunkásokkal) is. Az irányított interjúknak a társadalmi lét-állapot személyes megélésének és a helyi társadalom tagoltságáról való vélekedéseknek a dokumentálása volt a célja, így a konkrét kérdések szinte szükségszerűen el-elkanyarodtak a napi munkavégzés vagy a (legtágabban értelmezett) „szokások” szerveződése: közösségi feltételrendszere irányába.⁴ Különösen indokoltá tette a munkavégzés vagy a szokásszervezés legapróbb részleteinek lehető tisztázását (pláne, ha beszélgetőtársam e vonatkozásban volt igazán közlékeny!), hogy néhány érdeklődő, a néprajzi gyűjtői „mesterfogásokat” ellesni kész diák *minden* gyűjtői beszélgetésen jelen volt. Ez a sajátos szituáció (ha nem tudatosítottam magamban, akkor is) arra inspirált, hogy megmutassam: miként lehet és kell minél több, a néprajz számára fontos információ megfogalmaztatására készíteni a célirányos faggatózást vállaló adat-szolgáltatóinkat.

Íme, a dunaföldvári, csak a parasztek lakta „végekre” jellemző, tehát *nem* a kisváros egészére általánosítható adalékok:

5. Luca napján olyan vót, hogy asszony nép nem mehetett be a szomszédba, csak férfi mehetett be, és ahun vótak tyúkok, baromfik, azt egy férfinak köllött bottal megpiszkálni, hogy tojjanak és legyenek kotlósok. [Mondtak valamilyen mondókát?] Mondtak, csak azt én mán nem tudom.

6. Meg azon a napon varrni se szabad vót, hogy be ne varrjuk a tyúkoknak a fenekit, mer akkor nem tojnak.

7. Az én apám mesélte: még fiatal vót, ő Bölcskén lakott, és csináltak lucaszéket. 13 napig faragják. Hát oszt' elvitték a lucaszéket a 12 órás misére, akkor mán tudta... Hárman csináltak ilyen lucaszéket, aztán fölálltak rá egymás mellé, de a pap beszentelte őket körös-körül... Őnállok meg zacskóba mák vót! Hát oszt' jöttek a boszorkák, még az öreganyánkat is látta, hogy *ilyen* nagy szarva vót! De azt mondja az én apám, hogy most kiröhögtök, de – azt mondja – ez valóságosan így vót. Ha ti láttátok vóna, hogy a szomszéd asszonyom is, azt mondja, milyen szarvval gyütt ki, oszt' minél több ilyen brümfölte a lelkit, annál nagyobb szarvval vót. Osztán azt mondta, hogy milyen csúnya ábrázatok vót nekik! A sekrestyén gyüttek keresztül, tehát őhózzájuk nem tudtak menni, mert be vótak szentelve. Nahát mikor kigyüttek a templomból, annyira kellett nekik szaladni, mert hogyha utólérik a boszorkányok őket, akkor megromcsák őket. Hát osztán nagyon rohantak. Az egyik fiatal gyerek meg mondta, mert ott az öreganyját is látta, hogy elmondhatja: az öreganyja egy vén boszorkány. Ott láttalak a többi között! Oszt' akkor azt mondta, hogy a testvéred púposodjon meg! Oszt' mikorra hazamentek, a testvére megpúposodott, megsántult és megpúposodott.⁵

8. Azelőtt régen vótak a búboskemencék, akkor ahhoz vót a piszkafa, akkor az embernek éjfélkor vagy mikor ki kellett menni és megkurkálni a csibéket, a tyúkokat, hogy jobban tojjanak. Tojtak azok amúgy is, csak ez vót a szokás! [Amikor piszkálták a tyúkokat mondtak valamilyen mondókát is?] Igen! Toj el már, toj el már, toj el már... Ezt férfiaknak kellett csinálni.

9. Azon a napon bezárták az ajtót, osztán nem engedtek be senkit se'. Ha férfi ment a házhoz, azt valahogy beengedték, de a nőt nem engedték be, mert a szoknya alatt elviszi a szerencsét.

10. [Azt nem mondogatták, hogy nem szabad varrni?] Dehogynem! Vót olyan, aki a Luca nap előtti nap eltette a varrókosarat is, a tűt is, mindenfélét, nehogy véletlenül mégiscsak hozzányúljon, osztán öccsön valamit, mert bevarrja a tyúk valagát, osztán nem tud tojni.⁶

Ezek a hiedelmek és rituális célú cselekmények – ezt tüzetes elemzés nélkül is megállapíthatom – a magyar nyelvterületen leginkább ismert, legszélesebb körben elterjedt Luca napi képzetek, illetve az olykor már csak rutin szerűen ismételt, nem rituális tartalmú „szokások” közé tartoztak. Amint Tátrai Zsuzsanna fogalmazott: ezen a napon elsődleges cél volt a tyúkok termékenység-varázslása⁷, s ehhez a cél-képzethez kapcsolódott országosan csakúgy, mint Cegléden és Dunaföldváron a nők munka-tilalma is (2, 6, 10. szöveg), a férfi-látogatók előnyben részesítése, a nő-látogatók lehető távoltage is (5, 9. szöveg), az aprójószág varázsszövegekkel kísért megpiszkálása is (5, 8. szöveg), bármilyen tárgy, pénz stb. kölcsönzésének, a házból való kiadásának tilalma is (3. szöveg). Csupán a „falsarok” vakolat- és mész-darabkái ételbe keverésének szélesebb körű elterjedéséről nem tudok: kizárólag ceglédi szakirodalmi adatot idézhetek⁸, annak ellenére, hogy a baromfifélék szertartásos (a tyúkok termékenységét előnyösen befolyásoló étkeket, etetési módot előíró) etetésre is hasonlóan sok párhuzam idézhető. Ugyancsak nem tartalmaz nóvumot a széles körben ismerthez képest⁹ az a kissé hiányosan-töredezetten előadott hiedelemelbeszélés sem (7. szöveg), mely a lucaszék készítését, a (karácsonyi) éjféli misén lehetséges boszorkány-felismerést/a faluban élő személlyel való azonosítást, valamint a boszorkány bosszúját: egy rokon személy betegségének okozását foglalja magában. Azt utólag csak találgathatok, hogy a szöveg kellően ki nem bontott részletei, melyek egyébként részei szoktak lenni az ilyen hiedelmtartalmú élményelbeszéléseknek (hogyan készült a lucaszék? milyen volt a boszorkányok szarva? mire szolgált a maguknál tartott mák?) a hiányos emlékezet avagy az én nem megfelelő kérdezői módodom következményei-e.

Függetlenül azonban attól, hogy ez az egyetlen hiedelemelbeszélés korántsem a „legjobb” szöveg, s függetlenül attól is, hogy az ilyen-olyan „szokásokról” informáló, strukturált narratívává sem formált egyszerű közlések is lehetnének részletezőbbek, néhány értékelő mondat még mindenképpen idekívánkozik:

– Az 1970-es években még lehetett *nem-falusi társadalmi közegben is* ilyen jellegű hiedelemanyagot gyűjteni – még nem eleve elhatározott szándékkal: hiedelem-gyűjtésre felkészülten is lehetett. Csupán a múlt – jelen viszony vált érték ekkortájt bizonytalanná, elbizonytalanítván az utólagos adat-értelmezést: az adatközlő mindenestül a múltba utalta: gyermekkori emlékeként idézte a hiedelem-tartalmat is, az azt éltető szokáscselekményt” is. A néprajzi gyűjtő „rámenősségétől”: az adatközlői „sumákolást” leleplező kérdezői módjától függött tehát, hogy bevallotta-e avagy letagadta a „régii” Luca napi hiedelmekben-szokásokban amúgy kiválóan tájékozott személy: megöregedvén is ahhoz igazodik, hogy ezen a napon nem szabad varrni, valamilyen értéket a házból kiadni, a tyúkokat meg kell piszkálni, fal-sarkot kell lopni nekik, mert akkor jobban tojnak.

– Bár az 1970-es években rögzített s itt közölt adatok vitathatlanul felhasználhatóak egy-egy mezővárosi múltú kisváros „népi hiedelemvilágának” jellemzésére, nem árt hangsúlyozni: társadalmi értelemben sokszorosán tagoltak voltak ezek a kisvárosok. Nem tudhatjuk tehát (én sem tudom, pedig évekig lakója voltam Ceglédnek, s néprajzi gyűjtőként behatóan tájékozódtam Dunaföldváron), hogy a városias szervezetű helyi társadalomnak vajon melyik paraszti jellegű (ám ezen belül még rétegek-re-csoportokra tagolt) szegregációjára voltak valóban jellemzőek az egy-egy személy gyermekkori emlékeként felidéződő hiedelmek. Ha *erre is* kíváncsiak vagyunk, s lesznek az utánunk jövők, különösen fontos, hogy minél több „mellékesen” rögzített adalékot ismerjünk meg. Ezt teheti indokoltá az ilyen adatközléseket!

Jegyzetek

1. Lásd pl. SZILÁGYI 2001. 28–34; SZILÁGYI 2003a. 85–94; SZILÁGYI 2003b. 25–27.
2. Az 1–4. szöveget 1973. december 13-án – Luca napján – a ceglédi múzeum igazgatójaként a múzeum hivatalsegédjével, *Szőke Lászlóné Csizmadia Matild*dal (született: kb. 1930) folytatott alkalmi beszélgetés alkalmával jegyeztem fel.

3. Egy dunaföldvári kováccsal készített interjú „vallomássá” szerkesztett szövege: SZILÁGYI 1978. 77–86.
4. E gyűjtés eredménye pl. a farsangi dramatikus szokásokat, alakoskodó felvonulást megidéző közleményem: SZILÁGYI 1998. 58–67.
5. Az 5–7. szöveget Dunaföldváron, 1976 júliusában, középiskolás fiatalok számára megszervezett gyűjtőtábor alkalmával vettem magnetofonra. Adatközlő: *Fekete Józsefné*, kb. 75 éves dunaföldvári lakos.
6. A 8–10. szöveget 1976. július 8-án vettem magnetofonra Dunaföldváron, középiskolás fiatalok számára megszervezett gyűjtőtábor alkalmával. Adatközlő: *özv. Bozor Gáspárné* 76 éves dunaföldvári lakos.
7. TÁTRAI 1990. 221–226. – L. még: SZENDREY 1986. 184–193., valamint a Cegléddel szomszédos Nagykörsőről: BARNA 1978. 447–448.
8. HIDVÉGI 1992. 819.
9. Vö. SZENDREY 1986. 119–128; PÓCS 1990. 612–614.

Irodalom

- BARNA Gábor: Hiedelmek és szokások Nagykörsön. In: NOVÁK László (szerk.): *Tanulmányok Nagykörs történetéből és néprajzából*. A Nagykörsi Arany János Múzeum Közleményei I. Nagykörs, 1978. 433–498.
- HIDVÉGI Lajos: Cegléd hiedelemvilága. In: NOVÁK László (szerk.): *Hiedelmek, szokások az Alföldön, II. Az Arany János Múzeum Közleményei VII*. Nagykörs, 1992. 729–827.
- PÓCS Éva: Néphit. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz, VII. Népszokás – néphit – népi vallásosság*. Budapest, 1990. 527–692.
- SZENDREY Ákos: *A magyar néphit boszorkánya*. Budapest, 1986.
- SZILÁGYI Miklós: *Egy öreg kovács mondja*. Dunatáj – Tudományos és művészeti antológia, Szekszárd, 1978. december, 7786.
- SZILÁGYI Miklós: Szövegemlékek a dunaföldvári farsangról. Új Dunatáj, III. 2. sz. 1998. 58-67.
- SZILÁGYI Miklós: *Gyulai emlékek*. Rálátás – Zsákai helytörténeti, honismereti, kulturális tájékoztató, II. 4. sz. 2001. 28-34.
- SZILÁGYI Milós: A juhvágó. In: S. Lackovits Emőke – Viga Gyula (szerk.): *Kéve–Ünnepi kötet a 60 esztendő Selmeczi Kovács Attila tiszteletére*. Debrecen–Veszprém, 2003a. 85-94.
- SZILÁGYI Miklós: *Egy vándorlegény-dal ceglédi változata*. Ethnica, V. 1. sz. 2003b. 25-27.
- TÁTRAI Zsuzsanna: Jeles napok–ünnepi szokások. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás–néphit–népi vallásosság*. Budapest, 1990. 102264.

FILEP TIBOR

Bihari falvak a forradalomban

Az október 23-i debreceni tüntetés híre az október 23-át követő napokban elterjedt a megyében. A megyei lap, a Néplap az egyetemisták húsz pontos követelését tartalmazó külön kiadásának számos példánya eljutott a megyei falvainak többségébe, a 24-i szám pedig részletesen beszámolt a debreceni tüntetésről, a csillagok leveréséről és az ÁVH-s sortúzról. Budapestről kevés hír érkezett, a vonatok nem jártak, a postai szolgáltatások szüneteltek. Információt szerezni, csak az akkor nagyon erősen zavart Szabad Európa Rádió adásaiból, illetve a Kossuth Rádió közleményeiből lehetett

Az október 25-éről 26-ára virradó éjjel Debrecenben a megyei párbizottság és a forradalom diákvezetőinek tanácskozása a párbizottság székházában azzal a határozattal végződött, hogy 26-án, pénteken meg kell alakítani a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt, amely meghatározatlan ideig a város közhatalmi szervezte lesz, átvéve az addigi hatalmi szervek szerepét (tanácsok, pártbizottságok). Október 26-án Debrecenben meg is alakult a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány. Október 27-e és 30-a között megmozdult a kisvárosok, falvak lakossága a megyében. A debreceni események hatására pontokba fogalmazták követeléseiket, pontosabban a debreceni húsz ponthoz hozzáírták a saját követeléseiket, felvonultak a tanácsházák elé, s népgyűléseken megválasztották a települések új közhatalmi szervezeteit. Október 27-én és 28-án katonai teher- autókon érkeztek a falvakba, városokba a debreceni forradalmi bizottmány küldöttségei: egyetemisták, katonák, munkások. Berettyóújfaluban október 27-én alakult meg a városi illetve járási forradalmi bizottmány. Még

azon napon Biharkeresztesen és Furtán is, majd a bihari falvakban. Október 28-án Komádiban, Nagyrábén, Ártádon, Bedőn, Csökmőn, Berekböszörményben, Darvason, Vekerden, Hencidán stb.

Ezek a forradalmi szervezetek elsősorban a közrendre, vigyáztak, gondoskodtak a lakosság élelmiszerellátásról, felállították a nemzetőrséget. De forrtak az indulatok a begyűjtési felelősök, a párttitkárok és a tanácselnökök ellen. De atrocitásokra nem került sor. A tisztségviselőket demokratikusan, többnyire nyílt szavazással választották meg. Az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában megtalálható az a megyei rendőrkapitányság által készített több száz oldalas összefoglaló jelentés, amely Hajdú- Bihar megyében történt forradalmi események után lefolytatott nyomozások eredményeit összegezti. Olvasható a jelentésben azoknak az embereknek a neve, akik egy- egy falu forradalmi eseményeiben részt vettek. A belügyi monográfiában több száz név olvasható. A megyei levéltárban megtalálható iratok néhány település forradalmi bizottmánya tagjainak nevét őrizték meg. Például:

Vekered: Elnök: Nekita Gyula. Tagok: Mezei Miklós, Pántya János, Banuta János, Netyő D. János, Netyő László. Márkus Gyula, Veres János, Gitye János, Taga Mózes, Gitye d. József, Mezei József, Szabó Dániel, Tipanucz Gyula, Lacina Ferenc, Dürgő Péter, ifj. Molnár György, ifj. Pintye György, ifj. Netyő György, ifj. Bónác János, ifj. Veres János, Márkus György, Dunai Gábor.

Darvas: Elnök: Orosz Nándor, alelnök Kiss Sándor. Tagok: L. Nagy Sándor, ifj. Márkus János, ifj. Varga Sándor, Dürgő László, ifj. Gáll István, Ardeleán György, Paksy Sándor, Artner László, Balogh Jenő, Harangi Antal, Balogh Zsigmond, ifj. Fülöp János, Jován Sándor. Id. Gordon János, Beliczay József, id. Tokai Károly, id. Varga Lajos, id. Goron György, id. j. Fülöp János, id. Vékony László, Gudor János, Balogh Bertalan, TaKÁCS Imre, Turi Zsigmond, Csabai Sándor, Ballai Mátyás, Newmes Gyula, id. Márkus János.

Csökmő: elnök Nagy Sándor

Sáp: Elnök: Kiss Sándor. Nemzetőrparancsnok: Kerékgyártó Imre,

Nagyrábé: Elnök Bagdi Károly, titkár Hajdú Sándor. Tagok Tóth Sándor, N. Elek. József, Pántya György, Varga Lajos

Komádi: Elnök: Kurucsó Lajos, tagok: Csongrádi János, Bujdosó Antal Gábor, Böszörményi Jenő

A bizottmányok ülésein jegyzőkönyvet vezettek. Sajnos ezek közül csak kevés maradt meg. Az október 28-án Darvason megalakult forradalmi bizottmány jegyzőkönyvét sikerült megtalálni. A bizottmány legfontosabb feladatának a lakosság élelmiszerellátását, a nemzetőrség megszervezését tekintette. (Fegyver nélküli szolgálat) Leszögezték, a testület addig működik, amíg az illetékes felsőbb hatóságok másként nem döntenek. Fontosnak tartották, hogy az őszi mezőgazdasági munkák folytatódjanak, valamint a tanácsháza értékeinek megőrzését. Ez a jegyzőkönyv is bizonyítja, hogy a falvakban az emberek nem annyira a nagypolitikával, sokkal inkább a falu életét meghatározó kérdésekkel foglalkoztak.

November 4. után a falvak népe nem könnyen adta meg magát, december 8-12. között Komádiban, Berettyóújfaluban, Csökmőn, Darvason voltak tömegmegmozdulások, tüntetések a Kádár kormány ellen. Csökmőn december 8-án és 9-lén követelték a kormány lemondását, a szovjet csapatok kivonását, a földek és házak visszaadását. Majd 10-én nagy tüntetésre került sor. A felvonulók követelték a szovjet csapatok azonnali kivonását és azt, hogy Nagy Imre legyen ismét a miniszterelnök. Készíttek röpcédulákat, és falragaszokat is. A tüntetéseknek a karhatalmi alakulatok drasztikus beavatkozása vetett véget. Több községben a forradalmi bizottmányok november 4. után pár napig még működtek, de decemberben kormányrendelet megszüntette a forradalmi szervezeteket, és a tanácsok visszavették a forradalom napjaiban elvesztett hatalmukat.

A megtorlás 1957 januárjában kezdődött meg Biharban. A karhatalmi egységek (pufajkások) eszténként keresték fel a falvakat, és a forradalomban vezető szerepet játszókat bevitték a rendőrségre, a tanácsházára és kegyetlenül megverték. Az akcióknak halálos áldozta is volt, a nagyrábéi Gál Lajos belehalt sérüléseibe. A megyében a legdrasztikusabb pufajkás akciók Biharban voltak.

A falvak lakosságának megfélemlítése után következett a jogi eszközökkel szentesített megtorlás. Így 1957 májusában látványos politikai perben ítélték el a forradalmi eseményekben résztvevő darvasiakat. Tíz embert állítottak bíróság el, akik állítólag „Alföldi Párducok” néven „ellenforradalmi

csoportot” szerveztek és a faluban elkövetett terrorcselekményeket- pártház feldúlása, iratok elégetése) követték el, majd Vekerdre és Zsákára is átmentek és szervezeték a fiatalokat, hogy Pestre menjenek harcolni.

A perben Varga Vincét 7 évi, Fülöp Imrét 3 évi 6 hónapi, Dürögő Pált 5 évi Fekete Zsigmondot 3 év hat hónapi, Kiss Györgyöt 2 évi, Márkus Gézát 1 évi, ifj. Sólyom Gyulát 1 évi börtönbüntetésre ítélték. Erről a perről a Hajdú- Bihari Napló 1957. május 4-i számában hangzatos címmel számolt be.

BÍRÓ MIKLÓSNÉ

Bocskai István és Rhédey Ferenc emlékkonferencia Zsákán*

December utolsó napjaiban a Nagyközségi Önkormányzat és „A Zsákai Rhédey Kastély a Köz-művelődésért” Közalapítvány a Bocskai-szabadságharc megindulásának 400 éves jubileuma alkalmából emlékkonferenciát szervezett a Rhédey kastélyban. Gulyás András polgármester köszöntője után Major Zoltán történész tartott előadást a Bocskai hagyomány történetéről. Majd Csorba Csaba történész e-mailben elküldött előadását Radics Kálmán, a Megyei Levéltár igazgatója olvasta fel, melynek címe: Rhédey Ferenc, Bocskai István hadvezére volt. Dankó Imre professzor Zsáka kötelezettségei a Bocskai–Rhédey hagyomány szerint című előadását Radics Kálmán zárszava követte. Csorba Csaba előadását a Rálátásban (VI. 2005. 2. sz. 10–14. p.) közöltük. Ezért is ebben a beszámoló cikkben inkább Rhédey Ferenc és Zsáka kapcsolatáról lesz szó.

Hogy miért került sor erre a Dankó professzor által kezdeményezett konferenciára?

Zsáka hajdútörténete érdekesen alakult azzal, hogy Bocskai István itt, a zsákai várban rejtette el családi kincseit 1604-ben, amikor is Zsáka, a zsákai vár tulajdonosa Gichy Péterné volt. A kincsek közül a hagyomány egy *arany nyerget*, más alkalommal egy *nagyméretű arany tálat* emleget, amelyek aztán szörén-szálán eltűntek volna. Ezt az arany nyerget (vagy arany tálat) még ma is keresik. Érdekes mozzanata ennek a kincskeresésnek az, hogy a zsákai várban és környékén végzett ásatásokról sokan azt gondolták, hogy az ásatók ezeket a kincseket keresik. Ebben a mondai történetben nem is annyira a kincselrejtés motívuma a fontos, mint inkább az, hogy Bocskai személyét az első és egyben diadalmas nemzeti függetlenségi harc, szabadságharc vezetőjét, vezéralakját, a szinte kultikus tiszteletben tartott Bocskai István fejedelmet, a hajdúkirályt közvetlen kapcsolatba hozta Zsákával, a zsákai várral. Csak másodlagos a kincskeresés mondai motívumának felbukkanása. Ezt a Bocskai és Zsáka közt kialakult bizalmi viszonyt csak fokozta, hogy az álmosdi csata után elfogott osztrák vezért, Petz generálist is itt, Zsákán helyezte biztonságos fogságba. De talán még ennél a mozzanatnál is jelentősebb, hogy Bocskai révén került kapcsolatba Rhédey Ferenc, Bocskai fővezére, bizalmasa Zsákával, a zsákai uradalommal, többek között úgy is, hogy 1605 első hónapjaiban innen, erről a tájról szervezte, toborozta a főleg hajdúkból álló, a Felvidékre menő hadseregét, amivel aztán gyorsan teljes győzelmet aratott. Rhédey Ferenc győzelmeinek, Bocskai halála után is határozott, következetes és bölcs magatartásának, a Bocskaiféle eredmények védelmének és átmentésének az lett a következménye, hogy Bethlen Gábor fejedelemtől, aki különben Rhédey sógora volt, és akivel Rhédey mint bujdosó törökországi tartózkodása alatt ismerkedett meg és barátkozott össze, 1613-ban jutalomként megkapta a zsákai várat és uradalmat. A Bocskai-féle szabadságharcot hajdúkatónai élén végigküzdő Rhédey Ferenc birtokba is vette az adományt és a Rhédey család magyarországi, jobban mondva egyik alföldi központi birtokává tette. Utódai pedig – mindenféle családi és politikai változások ellenére is – a legutóbbi időkig megtartották. Éppen ezért nagyon érdekes, hogy a legendás híró Rhédey Ferencről szól manapság a legkevesebb emlékezés. Sokan már el is feledkeztek róla, hadjáratai nevezetes eseményeiről, sikereiről, győzelmeiről ma már szinte senki sem tud, senki sem beszél.

A konferencián elhangzottakhoz többen hozzászóltak és több kérdés hangzott el. Legtöbben azt vetették fel, hogy miért nincsen Zsákán Rhédey Ferencnek valamiféle érdemleges emlékműve.

* A cikket – átszerkesztett formában – a zsákai *Hireinkből* (7. évfolyam, 2005. 1. sz. (január) 6. p.-ból vettük át.

A Magyarországi Tájházak Szövetségének IV. országos találkozójáról (Hosszúpályi, 2006. szeptember 21–24.)

Ahogy Balassa M. Iván már 1987-ben megfogalmazta, a tájházak szabadtéri múzeumaink sorában igen sajátos helyet foglalnak el. A Kurucz Albert, Balassa M. Iván és Kecskés Péter által szerkesztett, a Corvina kiadó gondozásában napvilágot látott *Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Magyarországon* című összefoglaló kötetben külön fejezetben kerültek bemutatásra az ország akkor működő tájházai.¹ E fejezet bevezetőjében határozta meg Balassa azt a tájház-definíciót, mely a 2002 novemberében megalakult *Magyarországi Tájházak Szövetsége* alapító okiratába, majd alapszabályába is bekerült: „A tájház a népi építészet szempontjából jelentős, esetleg népi műemléknek minősített épületekben berende-

zett lakásbelsőket (ritkábban műhelyeket, kezdetlegesebb ipari létesítményeket) bemutató muzeális intézmény.”² Ha figyelembe vesszük tájházaink létrejöttének, kialakulásának körülményeit, illetve működésüket, ez a definíció jó alapnak tekinthető, de a probléma ennél természetesen jóval összetettebb, mely sokrétűséget az idej, a címben jelzett találkozó előadásai, kötetlen beszélgetései is alátámasztották.

Maga a Szövetség azzal a céllal alakult, hogy a Magyarországon, illetve a határainkon túli magyar nyelvterületen létező tájházakat működtető jogi és természetes személyek érdekeinek képviseletét és összehangolását magára vállalja, elősegítendő ezek megőrzését, szakszerű helyreállítását, működtetését, fenntartását, fejlesztését, valamint hogy részt vegyen a tájházakkal és gyűjteményeikkel kapcsolatos tudományos kutatásokban. A Szövetség tagjai tájékoztatása és a tagság körének intenzív bővítése mellett állandó kapcsolatot tart fenn az illetékes kormányzati szervekkel, szakmai hatóságokkal, valamint hazai és határon túli szervezetekkel, melyekkel kölcsönös megállapodások keretében szervezi a régiók, kistérségek tájházai közötti közvetlen kapcsolatok kialakulásához szükséges kereteket, feltételeket. Ennek elérésére, még intenzívebb érvényesítésére a Tájházszövetség régiós felosztásban működik, az egyes régiók képviselői pedig elnökségi tagokként képviselik térségüket országos viszonylatban. Emellett külön képviselettel rendelkeznek a magyarországi nemzetiségi tájházak, illetve a határainkon kívül eső magyar tájházak. A kapcsolattartáshoz, illetve a tagság bővítéséhez természetesen elengedhetetlenek az országos, illetve a térségi fórumok, valamint a szakmai továbbképzések, tájékoztatások teréül szolgáló úgynevezett „Tájházi Műhelyek”, melyek mindegyike szokott rendszerességgel, más-más helyszíneken kerül megrendezésre. Ezek sorába tartoznak a lényegében legnagyobb fórumot jelentő, és mondhatni, a legnagyobb érdeklődést kiváltó országos találkozók. Az elmúlt esztendőkből Noszvajon, Jósvafőn és Ócsán találkozhattak egymással az egyesület tagjai, támogatói, illetve meghívott vendégei.

1. Kurucz A. – Balassa M. I. – Kecskés P. (szerk.) 1987. 136–176.

2. Balassa M. I. 1987. 136. Vö. Tájházi Hírlevél 2003. 1. sz. 12.

HÍREK

A karcagi *Györffy István Nagykun Múzeum* 2006. május 13-án kiállításnyitással (*Az Egy múzeum titkai* c. kiállítást *Horváth László* megyei múzeumigazgató nyitotta meg) és tudományos emléküléssel ünnepelte meg fennállásának századik évfordulóját (*Matskási István, Nagy Molnár Miklós, T. Bereczki Ibolya, Órsi Zsolt* közreműködésével).

*

2006. május 23-án bensőséges ünnepséggel emlékeztek meg a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban az igazgatóasszony, *Bánkiné Molnár Erzsébet* történész 60. születésnapjáról. Az ünnepségen adták át az ünnepeltnek a *Jászok és kunok a magyarok között* című, *H. Bathó Edit* által szerkesztett tisztelet-kötetet. A kötet elején, a 4-5. oldalon, olvasható *Orosz István* akadémikus köszöntője. A *Rálátás* az ünnepeltben egyik legszorgalmasabb munkatársát is köszönti.

*

2006. június 23-án rendezték meg a Déri Múzeumban *A száműzöttek a Hortobágyon, Emlékek a borsósi kényszermunkatáborból (1952-1953)* című könyv bemutatóját a hozzákapcsolódó *Piroska János* festőművész emlékkiállításával együtt (*Vargáné dr. Szathmári Ibolya* megyei múzeumigazgató és *Takács Péter* történész közreműködésével.)

*

2006. június 24-én rendezték meg (az első) *Nagykerekéi Várfesztivált*. Reggel 8 órától zenés ébresztő, 9 órától dzseszbalett, néptánc, népdalcsokor, vásári komédia, haditorna bemutató, kézműves bemutatók, egész napi játszóház voltak folyamatosan műsoron. 20 órától operettest, 22 órakor pedig tűzijáték zárta a napot. A Várfesztivál értékes része volt az *Elszárnozottak találkozója*. Mindezt hagyományteremtő céllal rendezték meg, tegyük hozzá, hogy sikerrel, eredményesen.

*

2006. július 3-8-án *Szekszárdon*, Tolna megye székhelyén tartották meg a *XXXIV. Honismereti Akadémiát*. A mindig nagy érdeklődést kiváltó Honismereti Akadémia ezúttal is igen eredményes, sikeres rendezvény volt. A *Honismeret* (XXXIV. évf. 2006. 3. száma; Tolna-szekszárdi szám) július 1-jén jelent meg és elmondható róla, hogy igen jól tájékoztatta az Akadémia résztvevőit Tolna megye, Szekszárd történetéről, föld-és néprajzáról, sokoldalú kulturális életéről, neves intézményeiről és híres szülötteiről, valamint az itt folyó élénk helytörténeti-honismereti

munkáról. Ez az Akadémia is jó alkalom volt a „honismeretesek” baráti találkozásának, problémáik megbeszélésének. Az Akadémián Hajdú-Bihar Megyéből *Szőke János* és *Dr. Vajda Mária* vett részt.

*

2006. július 20-án a Medgyessy Ferenc Emlék-múzeumban Medgyessy Ferenc szobrászművész *Életműve* címmel, születésének 125. évfordulója alkalmából, nagyszabású állandó kiállítást nyitottak meg. *Vargáné dr. Szathmári Ibolya* megyei múzeumigazgató, *dr. Vigh Annamária*, az Oktatási és Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztályának vezetője, *dr. Juhászné Lévai Katalin*, a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés elnöke, *Kósa Lajos*, Debrecen Megyei Jogú Város polgármestere köszöntője után a kiállítást *dr. Sz. Kürti Katalin* művészettörténész, a Déri Múzeum volt osztályvezetője, megyei múzeumigazgató-helyettes, *Medgyessy Ferenc* monográfusa nyitotta meg. A megnyitó ünnepségen közreműködött a Debreceni Népi Együttes, a *Hertz Beáta* és *Hertz Vilmos* vezetésével. A kiállítást rendezte *Fodor Éva* művészettörténész a *Bánkúti Albin* vezette kiállításrendező csoport.

*

2006. szeptember 22-23-án Békésen rendezték meg a *XV. Békés-Szentendre Népi Építészeti Tanácskozást* *Fejérdy Tamás*, *Balassa M. Iván*, *Füzes Endre*, *Becsei József*, *Novák László*, *Balázs György*, *Ferenczi Sándor*, *Antal Anna*, *Kemecsi Lajos*, *Pataky Emőke*, *Sebestyén József*, *Cseri Miklós* részvételével,

*

Zsákán magánvállalkozásként *SO-ZO Sport és Szabadidőközpont* (*Sallai utca 78.*) alakult. Mindjárt meg is rendezte a *II. Aranynyereg történelmi és gasztronómiai fesztivált*. Az első napot a futballnak szentelték. 16 órától jótékonysági barátságos futballmérkőzéseket játszottak a 70-es és a 80-as évek focistáival. Este pedig társalgást szerveztek a futballistákkal és „vidámparkot” rendeztek. Bizakodással nézünk a Szabadidőközpont működése elé.

*

Az egész nyáron folytak a mintegy 250 éves biharnagybajomi református templom felújítási-restaurálási munkálatai. A befejezést követő átadási ünnepség szeptember végén, október elején várható. A nagy múltú templom nemcsak Biharnagybajom, hanem a környező települések, a sárréti falvak híres-neves műemlék temploma is.

